

HALÁSZ ÉVA

ANJOU ISTVÁN HERCEGSÉGE (1332–1354)¹

A hercegség (lat. *ducatus*) Magyarországon egy-egy királyi herceg uralma alatt álló területet jelöl. A szakirodalomban eltérő véleményeket olvashatunk arról, hogy mikor hozták létre az első hercegséget. Györffy György álláspontja szerint a dukátus a türk-kazár államberendezkedés örökségeként került a magyarokhoz és a trónörökösnek a három csatlakozott kazár-kabar törzs feletti „főségét” jelölte. A Kárpát-medencében ez három területre lokalizálható: Biharra, Nyitrára és Krassóra; Koppány somogyi dukátusa pedig ennek korai megjelenési formája.² Kristó Gyula véleménye szerint azonban először csak I. András teremtette meg a hercegséget, amikor 1048 körül Lengyelországból hazahívta testvérét, Bélát és neki adta a Nyitra és Bihar központokkal rendelkező, szórt területű dukátust. A herceg ebben a kezdeti időszakban általában szembefordult az uralkodóval, minek következtében a *dux*-ból legtöbbször *rex* lett. (Lásd Salamon és I. Géza viszályát.) Kálmán király ezt megelőzendő Álmost megfosztotta hatalmától és 1107-ben megszüntette a dukátus intézményét. A hercegség második korszakát a XII. századi osztozások jelentették. Első ízben II. Géza alatt jelent meg 1152-ben, mikoris a későbbi II. László lett a *dux*.³ Végül a hercegség harmadik szakasza, amelyet Imre dalmáciai és horvátországi uralma nyitott meg 1194–96-ban,⁴ a XIII. századra teljesedett ki. Véleményem szerint az Anjouk korában újra megjelenő hercegség ehhez a szakaszhoz kapcsolható, tekintve mind területi elhelyezkedését, mind pedig szuverenitásának fokát.

1 Jelen tanulmány szakdolgozatomnak egy átdolgozott változata. Itt szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Dr. Bertényi Ivánnak.

2 Györffy György: István király és műve. Bp., 2000. 34–36. p.

3 Kristó Gyula: A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979. 45–52. p.; uő.: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp., 1974. 60–125. p. és Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Bp., 1994., hercegség címszó (Makk Ferenc munkája) 161. p.

4 Kristó, A feudális széttagolódás 50. p.

Anjou István herceg élete

Anjou István herceg a XIV. századi történelem egyik kevésbé ismert alakja; tetteit nem őrizték meg sem a krónikák, sem a néphagyomány. I. Károly és Lokietek Erzsébet ötödik fiaként született, a XIV. századi krónikakompozíció tanúsága szerint 1332. augusztus 20-án.⁵ Neve legelőször egy 1339. évi oklevélben tűnik fel: István ekkor a szlavón hercegi címet viselte,⁶ de természetesen egy gyermek esetében ez reális területi hatalommal nem járt. Gyermekkoráról szinte semmit nem tudunk. A kor szokásának megfelelően a család bizonyára több nevelőt állított mellé egyházi és világi férfiak személyében, hogy tudományokra és kardforgatásra oktassák a kis herceget. Közülük az egyiknek, Wilyelmow-i Lászlónak a nevét ismerjük, akinek, tevékenységét jutalmazandó, a magyar királyi udvar több egyházi javadalmat járt ki a pápánál.⁷ Rajta kívül gyermekkori aulájának egy másik tagjáról is tudunk még, Szentjakabi Tamásról, aki később is hűen szolgálta urát.⁸ 1340-ben a velencei követ jelentése szerint a magyar királyi pár a Tengeremellékre készült kisebbik fiukkal együtt, amely megjelölés ekkor Istvánt jelenthette, hiszen András 1333 óta Nápolyban élt.⁹

Johanna nápolyi királynő férje, András magyar királyfi 1345. évi meggyilkolása után az itáliai Anjoukkal folyó diplomáciai alkudozásokban az öccs, István herceg neve is szóba került, mint Mária hercegnő férje és így Nápoly ura.¹⁰ Később azonban a megözvegyült magyar uralkodó maga szeretne volna feleségül venni a hercegnőt és így megszerezni a nápolyi trónt.¹¹ A dél-itáliai királysággal való harc hozta azonban

5 *Millesimo CCC-o vicesimo secundo in festo Sancti regis Stephani habuit rex filium, quem Stephanum voluerunt nuncupare* — *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. I–II. Ed.: Emericus Szentpétery. Bp., 1938. I. 501. p. A királyi pár legidősebb gyermeke, Károly 1321-ben született, de egyéves kora előtt meghalt. Öccse, László 1324-ben látta meg a napvilágot, ám kisgyermekkorában (1329) elhunyt. A későbbi uralkodó, Lajos 1326-ban született, András herceg pedig, akit apja Nápoly trónjára szánt, 1327-ben.

6 Május 12-én a királyi pár és fiaik, Lajos és István — ez utóbbi Szlavónia hercegeként, — megesküdtek, hogy a Köszegi családnak az ország belsejében levő birtokait nem fogják háborgatni. — Anjou-kori oklevéltár. *Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*. I–. Budapest–Szeged, 1990–. (A továbbiakban: Anjou oklt.) XXIII. 273. sz.

7 Lásd a Függelékben, a hercegi aula tagjainak adattárában, a 41. szám alatt.

8 Lásd uo., a 38. szám alatt.

9 Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Szerk.: Wenzel Gusztáv. I–III. Bp., 1874–1876. (A továbbiakban: Dipl. Eml.) I. 140. sz.

10 *Hóman Bálint–Szekfű Gyula*: Magyar történet III. A magyar nagyhatalom – A magyar renaissance – Mohács. Bp., 1934. 40. és 51. p.

11 *Hóman–Szekfű*, 53. p.

meg István számára mégis a feleséget. VI. Kelemen pápa (1342–1354) ellen a magyar király szövetségese IV. Bajor Lajos német-római császár (1314/1328–1346) volt, amely szövetséget pecsételték meg István herceg és Lajos császár lánya, Margit eljegyzésével.¹² A tervezett házasság ellen a pápa — természetesen — tiltakozott,¹³ a házasságot azonban nem tudta megakadályozni; az valószínűleg 1350 végén megkötött. A pápai diszpenzáció — amelyre azért volt szükség, mert a fiatalok másodunokatestvérek voltak — 1350. augusztus 31-én kelt,¹⁴ valamint további információ az ügyben, hogy 1350. szeptember 22-én Szécsényi Tamás országbíró még külföldön, Bajorországban tartózkodott István herceg *per procura* esküvőjén.¹⁵ 1351. január 8-án pedig a pápa már István herceg feleségeként említi Margit hercegnőt.¹⁶ A házasságból két gyermek született: János, a későbbi szlavón herceg és Erzsébet.¹⁷

- 12 Egy olyan forrásunk van, melyben a menyasszony neve nem Margit, hanem Anna. I. Lajos király egy 1352. évi oklevelében olvashatjuk a következőket: *ad traductionem excellentissime principisse, domine Anne, nurus nostre, filie incliti principis, domini Lodovici quondam imperatoris Romanorum, in consortem domini Stephani ducis, fratris nostri karissimi matrimoniali foedere, iure et legitime copulate transmissemus* — Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Opera Georgii Fejér. I–XI. Buda, 1829–1844. (A továbbiakban: CD Hung.) IX/2. 53. sz.
- 13 1345. okt. 18.: *dilectus filius, nobilis vir Stephanus germanus tuus filiam ipsius Ludovici reciperet in uxorem, quod quidem audire non solum nobis, sed in aliorum fidelium cordibus horrorem generat et stuporem* — Vetera monumenta historica Hungariae sacra illustrantia. Ed.: Aug. Theiner. I. Roma, 1859. (A továbbiakban: Theiner I.) 1050. sz. Villani János krónikájában is olvashatunk arról, hogy a pápa neheztelt Nagy Lajos királyra IV. (Bajor) Lajossal való szövetsége miatt. — A három Villani krónikája. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Rác Miklós. Bp., 1909. 158–159. p.
- 14 *Áldásy Antal*: Regesták a vatikáni levéltárból I. In: Történelmi Tár 1894. 27. p. Együttal arra kéri Istvánt VI. Kelemen pápa, hogy a Visegrádon fogva tartott nápolyi hercegek érdekében járjon közben a bátyjánál.
- 15 *et quia nunc in Bawariam ad nuptias domini Stephani ducis, domini nostri transivimus* — DL 51573.
- 16 *Pór Antal*: Nagy Lajos (1326–1382). Bp., 1892. 244. p. A házasságról olvashatunk még Dlugossnál: [Stephanus], *qui Ludovici Romanorum regis et Bawarie ducis filia traducta unicam ex ea filiam susceperat* — *Iohannes Dlugossi: Annales seu Chronicae incliti Regni Polonie Liber Nonus*. Varsó, 1978. 223. p. Érdekes megfigyelni, hogy a herceg fiának, Jánosnak az alakja ekkor már nem élt az emlékezetben.
- 17 János hercegsége idején anyja intézte az ügyeket Szlavóniában. A gyermek korai halála (valószínűleg 1361) után, 1370-ig, I. Lajos király és Kotromanič Erzsébet Katalin nevű lányának megszületéséig Erzsébet számított magyar trónörökösnek. 1365-ben IV. Károly német-római császár Vencel fia számára megkérte a kezét, de Lajos lányának megszületése után az eljegyzést felbontották. Erzsébet Tarantói Fülöp címzetes konstantinápolyi császár felesége lett és 1380 előtt halt meg, mivel temetésére idősebb Erzsébet királyné végrendeletében hagyott

István tényleges, azaz területi hatalommal is rendelkező hercegi működése 1349-ben kezdődött meg: előbb Sáros és Szepes, majd Erdély hercegévé tette őt az uralkodó, a következő évben pedig szlavón–dalmát–horvát hercegeként tűnik fel a forrásokban. Hamarosan ismét Erdély élén áll, de 1352-ben a már szintén említett Szepes és Sáros tartoznak domíniuma alá. Legutolsó titulus- és területváltása 1353 elején történt, amely időponttól újra Szlavónia élén találjuk Istvánt. I. Lajos király innét már nem mozdította el öccsét; kormányzásának hamarosan a halál vetett véget. 1354. augusztus 9-én egy szerbek ellen vezetett királyi had hazafelé tartó útján hunyt el.¹⁸ Zágrábban temették el a Szent Istvánról nevezett katedrálisban.¹⁹

meghatározott összeget. — *Pór Antal*: István úr árvája. In: Századok 25. (1901) 97–115., 193–205. p.

- 18 Halálának időpontját a Zágrábi Krónika őrizte meg számunkra: *qui Stephanus obiit in vigilia beati Laurencii anno Domini MCCCCLIII in reversione de exercitu moto contra Rasciam* — SRH I. 215. p. A hadjáratról más elbeszlő forrás nem tájékoztat, viszont Margit hercegnő 1356. jan. 10-én kelt oklevelében találunk egy utalást: *dum idem dominus noster dux in subsidium incliti principis domini Lodovici illustris regis Hungarie, karissimi fratris sui in Serviam valido exercitu contra regem Rascie se transtulerat* — Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Coll. Tadeus Smičiklas. I–XVI. Zagreb, 1904–1976. (A továbbiakban: CD Croat.) XII. 239. sz. Peter Suchenwirt osztrák címerköltő is megemlékezik erről a hadjáratról, de a herceget nem említi. — *Bleyer Jakab*: Magyar vonatkozások Suchenwirt Péter költeményeiben. In: Századok 33. (1899) 805–807. p. Szécsi Miklós országbíró 1358. okt. 25-én kiadott oklevelé érdekcs adatot őrzött meg számunkra erről a hadjáratról, egy pert ugyanis István herceg hadserege oszlásának 15. napjára halasztott: *in quindenis residentie exercitus excellentissimi principis domini Stephani, Dei gratia regnorum Sclavonie, Croatie et Dalmatie condam ducis felicitis recordationis, ad quindenas Epiphanie Domini proxime [tunc] preteritas proclamate* — Anjoukori okmánytár. Szerk. Nagy Imre. I–VI. Bp., 1878–1891. valamint Szerk. Tasnádi Nagy Gyula. VII. Bp., 1920. (A továbbiakban: Anjou) VII. 241. sz. Ez a megjegyzés Hahót Miklós 1354-es oklevelének tartalmi átirásában maradt fenn, így nem meglepő, ha a bán urának hadjáratákról írja ezt az eseményt. Minden más esetben azonban Lajos király által vezetett hadjáratról van szó. Pl.: Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Pest, 1871–Bp., 1931. (A továbbiakban CD Zichy) II. 444. sz.
- 19 *Kercselich, Baltasar Adam*: Historiarum cathedralis ecclesiae Zagradiensis. Pars I. Tomus I. Zágráb, é. n. 132. p. és *Klaič, Ivan*: Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ludjevitia I. (1301–1382). In: Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti 142. Zagreb, 1900. 126–218. és 140. p. (A tanulmány ismeretét Damir Karbićnak köszönöm.)

A hercegség általános jellemzői a XIV. század közepén

Történetírásunk eddig a dukátus kifejezést csak a XI. században létezett hercegségre alkalmazta. Anjou István hercegségével kapcsolatban az okleveles anyagban is ritkán olvashatunk az intézményre vonatkozó megnevezést. Kivételként említhető a herceg 1352. április 24-én kiadott oklevélben álló *sub suo dominio seu ducatu*²⁰ megfogalmazás, aholis a *dominium* kifejezés az „úrság” magyar szó tükörfordításaként értelmezhető, melynek mai jelentéseként — csakúgy mint a *ducatus* terminusnak — a hercegség adható meg. Ugyancsak hasonlólt olvashatunk Hahót Miklós egyik 1353-ban kelt oklevelében,²¹ valamint I. Lajos király 1353. április 26-án a velencei követek számára kiadott oklevelében is.²² A zágrábi püspökség történetében olvasható megjegyzés szintén arra utal, hogy ezen kifejezés használatának létjogosultsága van a XIV. század közepén létezett intézményre nézve is.²³

A tényleges területi hatalom elnyerése, azaz 1349 előtt is ismerünk Istvánnal kapcsolatosan olyan címet, amely azt sugallja, hogy rendelkezett már hercegséggel. Érdekes megfigyelni az 1349 előtt kelt pápai és magyar királyi oklevelekben található címeit: már 1339. május 12-én szlavón hercegnek nevezi I. Károly király egyik oklevele,²⁴ VI. Kelemen pápa azonban 1345-ben, András herceg halála kapcsán Erzsébet királynénak címzett vigasztaló levelében csak „szeretett fiúként” említi Istvánt.²⁵ Ugyanezen év novemberében I. Lajos király egyik levelében fivéréként említi öccsét,²⁶ míg decemberben szintén VI. Kelemen pápa már erdélyi hercegnek titulálja ugyanőt, amely cím a következő évek pápai okleveleiben következetesen megmarad.²⁷

20 Anjou V. 358. sz. Hasonló fogalmakat használ az 1361. márc. 8-án kelt nádori oklevél is János hercegségére: *in dominio seu ducatu domini Iohannis ducis, nepotis sui karissimi* — Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiae, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Ed.: Iohannes Bapt. Tkalčić. I–XIV. Zagrabiae, 1889–1932. (A továbbiakban: Mon. civ. Zagr.) I. 242. sz.

21 *tempore ducatus incliti principis domini Stephani* — Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis. Ed.: Iohannes Bapt. Tkalčić. I–II. Zagreb, 1874. (A továbbiakban: Mon. episc. Zagr.) I. 127. p.

22 *dominium predicti ducatus* — Dipl. Eml. II. 351. sz.

23 *in ipso suo ducatu exstitit* — Mon. episc. Zagr. II. 4. p.

24 Anjou V. 273. sz.

25 *dilectum filium nobilem virum Stephanum, natum tuum* — Theiner I. 1039. sz.

26 *fratris nostri* — CD Croat. XI. 192. sz.

27 1345. dec. 28.: *clare memorie Caroli Regis Ungarie nato, duci Transsilvano* — Dipl. Eml. II. 118. sz., illetve 1346. jan. 9. — Dipl. Eml. II. 124. sz. és 1347. jan. 18. — Theiner I. 1098. sz.,

Tényleges területi hatalommal járó hercegi címet 1349-től viselt István és ekkor került sor saját udvartartásának megszervezésére is, melynek tagjait birtokai jövedelméből látta el.²⁸ Pontos dátumhoz azonban sem ezt az eseményt, sem a következő években történő címtérület-változásokat nem tudjuk kötni. Honorbirtokait 1349 közepén–végén bocsáthatta rendelkezésére a király, mert egy október 17-én kelt oklevélben már Magyarország hercegének, Sáros és Szepes megye honorbirtokai urának címezték,²⁹ novemberben viszont már az Erdély hercege címet is magáénak tudhatta.³⁰ A következő, 1350. év azonban újabb változásokat hozott: a második nápolyi hadjárat alatt István az anyakirályné, Erzsébet mellett mint régensherceg tűnt fel,³¹ illetve ezzel párhuzamosan a szlavón–dalmát–horvát hercegi címet viselte.³² Ezen első szlavón hercegség kezdetének datálásához némi támpontot adhat a bán által kiadott oklevelek kelte. Ugali Pál ugyanis minden esetben István herceg — és nem a király — által kinevezett bánnak titulálta magát. A volt országbírói ítélmester első ránk maradt szlavóniai vonatkozású oklevele 1350. április 19-én kelt, amelyből azt is megtudhatjuk, hogy báni minőségében február 18-án tartotta első gyűlését.³³ Az uralkodó szintén februárban kiadott okleveleinek méltóságsorából ugyanekkor eltűnt a bán említése, tehát valószínűsíthetően az év elején történt a váltás. Ebben a minőségében találkozhatunk Istvánnal egészen az év végéig.³⁴

Az 1351. esztendőben ismét Erdély hercegként bukkan fel a királyi öccs, majd decembertől újólág szepesi és sárosi hercegként említik az oklevelek.³⁵ Az élete végén, 1353–54-ben viselt szlavóniai és horvátországi dukátusának pontosabb da-

sőt a hozzá intézett levelekben is: 1348. márc. 17. — Dipl. Eml. II. 254. sz. és 1348. máj. 1. — Dipl. Eml. II. 260. sz. valamint Thciner I. 1140. sz.

28 Engel Pál: Honor, vár, ispánság – tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. In: *uő.*: Honor, vár, ispánság – Válogatott tanulmányok. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 2003. 101–105. p.

29 *dux Hungarie ac dominus terre Scepusiensis et de Sarus* — DF 258977.

30 1349. nov. 5.: *dux Transsilvanus ac dominus terre Scepusiensis et de Sarus* — DL 57326.

31 Levelezik vele a velencei államtanács: *quod similiter respondeatur domino duci Stephano* — Dipl. Eml. II. 313. sz. és anyjával együtt küld követeket külföldre: *quod ambaxatori domine regine Hungarie et ducis Stephani respondeatur* — Dipl. Eml. I. 320. sz.

32 1350. máj. 17.: *Sclavonie, Croatie et Dalmatie dux* — DL 91451, és 1350. okt. 22. — DF 249099.

33 *ad primam congregationem nostram* — CD Croat. XI. 450. sz. I. Lajos király 1350. febr. 18-án kelt oklevelében István herceg szlavón–horvát–dalmát hercegként szerepel és a méltóságsorban már nem említi a bánt — CD Croat. XI. 439. sz.

34 Utolsó ilyen minőségben kiadott oklevele 1350. nov. 22-én — DF 249099.

35 *dux Transsilvanus* — DF 277848, DF 286543, illetve *dux Scepusiensis et de Sarus* — DF 228465, DL 83267.

tálásához a saját oklevelek keltezése mellett ismételten támpontot adhat a herceg által kinevezett bán oklevelés felbukkanása. Lackfi István, az uralkodó által kinevezett szlavón bán 1353. január 13-i működése még adatolható,³⁶ az István herceg által kinevezett Hahót Miklósról azonban csak 1353. április 29-én történik említés.³⁷ A herceg első, szlavón hercegeként kiadott oklevele pedig éppen a két dátum közé, március 10-re esik.³⁸ Valószínűsíthető tehát, hogy 1353. elején — januárban vagy februárban — kapta meg István e területet másodízben.³⁹

Míg 1349-ben a herceg „státusza” eléggé esetleges volt és első ránk maradt oklevelében a hercegi honorbirtokain élők ügyében rendelkezett, addig alig egy hónap múlva már az Erdély hercege címet is viselte. Valószínűleg azonban nem volt ideje arra, hogy itt berendezkedjen, hiszen a következő évben a magyar király elindult Nápolyba, István öccsét pedig a hadműveleti területhez legközelebb eső országrész élére állítva Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hercegévé tette, ugyanakkor viszont az ország ügyeinek intézését is — egyetértésben az anyakirálynéval — rábízta. Érdekes helyzet alakult ki így 1350-ben Szlavóniában. István herceg, aki a tartomány urának számított, nem tartózkodott a területen, hanem Budán élt, ahol anyjával, Erzsébet királynéval együtt régenshercegeként irányította az országot, ahogyan azt bátyja távozásakor meghagyta,⁴⁰ míg helyette Zágrábban Ugali Pál, az általa kinevezett bán intézte a napi ügyeket. Így hercegeként — és jellemző módon csak ekkor, az 1350. észtendőben — hozott olyan döntéseket és adott ki olyan okleveleket is, melyek nem hercegségének területére vonatkoztak. Ennek megfelelően egy Budán, anyjával közösen kiadott parancslevelében Szepes megyét utasította, hogy a király távollétében tartsanak vizsgálatot egy föld birtokviszonyaival kapcsolatban.⁴¹ Máskor az ország legváltózatossabb helyein fekvő

36 CD Croat. XII. 103. sz.

37 Anjou VI. 60. sz.

38 CD Croat. XII. 107. sz.

39 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. I. 17 p.: István herceg második szlavón hercegségének a dátuma pontosítandó: nem 1351–54 között, hanem 1353–54-ben volt Anjou István újra szlavón herceg. Saját maga is két hercegséget különböztetett meg, ez látható 1353. ápr. 11-én kelt oklevelében, ahol egy 1350. évi adományát *primus ducatus*a ideje alattinak minősíti — CD Croat. XII. 113. sz. Megjegyzendő még, hogy Engel Pál itt (I. 23. p.) említett adataival ellentétben Csűz János nem volt vicebán István herceg ideje alatt, hiszen 1351-ben István erdélyi herceg volt.

40 *absente ipso domino rege, fratre nostro karissimo totalis cura sui regiminis et regni gubernacula, tum iure naturali exposcente, tum etiam ex ipsius regalis benignia admissione nostre incumbi dinoscitur* — Dipl. Eml. II. 318. sz.

41 1350. jún. 29. — Anjou V. 232. sz.

birtokokat részesített különleges hercegi védelemben⁴² vagy a kölni és Rajna melletti kereskedők számára biztosított vámvédelmet atyja oklevelének átírása révén azon kitéttel, hogy a király távollétében semmi „újítás” ne legyen az országban.⁴³ 1350 augusztusában a budai és esztergomi kamaraispánoknak, valamint azok officialisainak parancsolta meg, hogy az uralkodó rendelkezése értelmében a nyulak-szigeti apácák jobbágyaitól ne szedjék be a kamarahaszna adót,⁴⁴ szeptemberben pedig a borsodi főesperes a herceg parancsa alapján végzett határjárást.⁴⁵ Elmondható tehát, hogy István Budán intézte azon kisebb jelentőségű ügyeket, amelyekkel a felek a királyi udvart megkeresték. A királyi családon belül így valószínűleg sajátos munkamegosztás alakult ki, aminek lényege az lehetett, hogy egyrészt a kormányzásban ekkor még járatlan István hercegnek lehetőséget biztosítottak a tanulásra, másrészt viszont a kisebb ügyek vitelével Erzsébet anyakirálynét is mentesítették, aki inkább az országos politikát intézte.

István későbbi (1351. évi erdélyi és 1352. évi szepesi és sárosi) hercegsége alatt már csak hercegi tartományának ügyeivel foglalkozott. Az utóbbi időszakban kiadott okleveleinek datálása alapján valószínűsíthető, hogy körutat tett a fennhatósága alá tartozó területen, így intézve a napi ügyeket. 1353–54-ben Szlavóniában szintén a herceg vezette a napi ügyintézkést, de ekkor Zágrábon kívül csak Budán és Ivanicsban keltezett oklevelet. Régensi működését követően az országos politikát befolyásoló ügyekben csak egyszer tűnik fel a neve: 1353-ban a Dalmácia ügyét újra felhozó velencei követek előtt a magyar király azzal az indokkal tért ki, hogy mivel most István a terület hercege, azért nélküle erről a területről semmit nem dönthet.⁴⁶

42 *in nostram... proteccionem et cautelam specialem* veszi 1350. aug. 27-én Borsmonostort — CD Croat. XI. 463. sz. [A szövegben *fratres ordinis Sancti Bernaldi de clauistro ecclesie Beate Virginis de Burs* szerepel. Valószínűleg az oklevelet fogalmazó a monostor védőszentjét (Szűz Máriát) a ciszterci rend alapítójával (Szent Bernáttal) keverte össze. A Sopron megyei Borsmonostor közel esett Vas megye északnyugati határához, ez magyarázza, hogy az oklevélben a herceg e megye hatóságának parancsolta meg a szerzetesek és jobbágyaik megoltalmazását.] 1350. aug. 27-én, mikor a Zala megyében birtokos Vátkai Dezső fiainak adott ki ilyen tartalmú oklevelet — CD Croat. XI. 471. sz.

43 *nos in absentia... domini regis... novitates non velimus in regno fieri aliquales* — Dipl. Eml. II. 318. sz. Ugyanerről ad ki oklevelet I. Lajos 1344-ben — Dipl. Eml. II. 50. sz., Lőrinc királyi tárnokmester pedig 1345-ben — Dipl. Eml. II. 65. sz.

44 DL 4165.

45 Anjou V. 244. sz.

46 Dipl. Eml. II. 351. sz.

Különkormányzati területek

A dinasztikus különkormányzat klasszikus területein, azaz Erdélyben és Szlavóniában, a korábban is meglévő tisztségviselők — a vajda és a bán — István herceg uralma alatt is megvoltak, de közvetlen függésük az uralkodótól megszűnt; az őket kinevező felettes a herceg lett.⁴⁷ Ezen méltóságok így vesztek presztízsükből, és ha nem is a vicebán vagy az alvajda tisztségének rangjára csúsztak le, viselőik nem élvezhettek akkora cselekvési szabadságot, mint elődeik.

A szlavón báni tiszte 1350-ben Ugali Pál töltötte be, aki az országbírói ítélőmester tisztségét cserélte fel erre a — látszólag — magasabb méltóságra. Helyzetét jól mutatja, hogy ebben az időben a bán nem tűnik fel a királyi oklevelek méltóságsorában és maga Pál sem Horvátország és Szlavónia bánjának, hanem *per inclitum principem dominum Stephanum Dei gratia totius Sclavonie, Croatie et Dalmatie ducem, in dictis regnis Sclavonie et Croatie banus constitutus*ként címzi magát.⁴⁸ Mivel maga is tisztában volt azzal, hogy nem a király által kinevezett báni méltóság tekintélyével rendelkezik, érthető, hogy igen hamar újra országbírói ítélőmesterként látjuk viszont.⁴⁹ Mivel azonban ebben az időszakban István herceg nem látogatott el tartományába, hanem Budán, Erzsébet királyné oldalán régensherceggként irányította az országot, Zágrábban a napi ügyek intézését Ugali Pál vezette, valamint a herceg felhatalmazása alapján a *generalis congregati*okat szintén ő tartotta.⁵⁰

Hahót Miklós 1353–56. évi bansága idején az oklevelek *intitulatio*jában már a korábban megszokott állapotra jellemző címzés tűnik fel. István herceg életének utolsó két évében, második szlavón hercegségének idején, Zágrábban tartózkodott, így valószínűsíthetjük, hogy Miklós bán az ügyeket nem intézhette akkora szabadsággal, mint előző bansága idején (1343–46), vagy mint ahogyan azt Ugali Pál tette. Azt is tudjuk, hogy Miklós két bansága alatt két különböző pecsétet használt: 1353-ban a zágrábi káptalan megbízottja egy oklevelet mutatott be átíratásra, amelyet Miklós előző bansága alatt használatos pecséttel erősítettek meg. A

47 Kristó Gyula: Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szeged, 2003. 114. és 124. p.

48 Vö. egyik első ránk maradt báni oklevelének szövegével, melyben kiemeli, hogy István herceg kegyelméből nyerte el a báni méltóságot: 1350. ápr. 9. — CD Croat. XI. 450. sz.

49 1326-ban Nagymarton Pál országbíró jegyzője volt, 1342-ben pedig már ítélőmesterként láthatjuk. 1350-ben horvát–szlavón bán lett István herceg mellett, de innét igen hamar távozott és újra országbírói protonotariusként találkozhatunk vele. — Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 91–100. p.

50 *de mandato ipsius domini Stephani ducis* pl. 1350. febr. 20-án — CD Croat. XI. 441. sz.

transumptumot már azon pecséttel látta el a bán, melyet István herceg idejében használt.⁵¹ A *generalis congregatiok*at továbbra is ő tartotta, akárcsak korábban, szintén hercegi felhatalmazás alapján. Érdekes még megfigyelni ebben a két évben a hercegi és báni emberek körének bizonyos fokú átfedését: néhányan hol a herceg, hol pedig a bán embereként tűnnek fel határjárások, tudományvételek alkalmával. Ezek alapján valószínű, hogy a hercegi udvarba olvadtak be a bán emberei, ha uruk is ott élt.⁵²

Erdélyben és Szlavóniában az ispánok helyzete is különbözött az ország egyéb területein lévő *comesek* állásától. Míg ugyanis a magyarországi megyék élén álló vezetőket a király nevezte ki, tőle függtek, addig a különkormányzat hagyományos területein a király és az ispán között találjuk a bán, illetve a vajda személyét. Anjou István szlavón, illetve erdélyi dukátusa idején azonban a király és az ispán közé egy újabb intézmény épült be: a herceg. Általánosan megfigyelhető, hogy ilyenkor az ispán a herceget vallotta urának és több olyan *comes* is van István dukátusainak területén, aki más alkalommal más szerepben tűnik fel. Így Megyericsei György 1350-ben és 1353-ban is *protonotarius* volt, később pedig Orbász megye *comes*e lett. Pósa Balázs 1350-ben relátor volt, majd 1351-ben az aradi ispáni tisztet viselte.

Erdélyen és Szlavónián kívül azonban István dukátusa még egy területen, Szepesben és Sárosban is felbukkant. Ám ez sem előzmények nélküli. Tudjuk, hogy II. András király Kálmán nevű fia, aki 1214–19-ben Halics uralkodója is volt, Magyarországon Szepest birtokolta hátországgként. IV. (Kun) László király felesége, Izabella pedig szintén Szepes élén állt, ahogyan a király anyja, az özvegy Erzsébet királyné is.⁵³ A XIV. század elején ez a terület a Drugeth család birtokához tartozott. 1315-ben Drugeth Fülöp Szepes megye ispáni tisztét nyerte el, majd 1328-ban Vilmos Sáros megye *comes*e lett. A nápolyi eredetű Drugeth család „tartománya” azonban 1342-ben, Vilmos nádor halálával megszűnt. A kezdeményezések ellenére azonban a fejlődés István hercegsége alatt sem mutatott azon irányba, hogy Sáros és Szepes megye területén Erdélyhez és Szlavóniához hasonlóan önálló tartomány alakuljon ki.⁵⁴

51 *sub sigillo nostro quo utebatur, quando videlicet eiusdem banatus honore primo ante aliqua tempora pociebatur* és az átírt oklevélet *sub nostrum sigillum, quo nunc utimur tempore ducatus incliti principis domini Stephani* adta ki — Mon. episc. Zagr. I. 127. p.

52 Pl. Gorbonoki István. Lásd a Függelék 1. pontjában, a 14. szám alatt.

53 Zsoldos Attila: Szepes megye kialakulása. In: Történelmi Szemle 43. (2001) 1–2. sz. 21–26. p.

54 Kristó, Tájsemlélet és térszervezés 147. p.

A következőkben István hercegi működésének főbb területeit szeretnénk áttekinteni. A fennmaradt forrásanyag jellegéből következően ezek elsősorban kormányzati-igazgatási jellegűek. Külön tárgyaljuk a hercegi tevékenység különböző szintjeit, úgymint a hercegi udvart, a hercegi bíraskodást és a donációs politikát.⁵⁵

A hercegi udvar (*aula*)

A hercegi aula felépítése a királyi udvar mintáját követte; a főbb udvari tisztségviselőket — a nádor és a lovászmester kivételével — megtaláljuk benne,⁵⁶ de ugyanúgy helyet kaptak Zágrábban az udvari lovagok és udvari ifjak is. Tudjuk, hogy a fő udvari bírói és gazdasági tisztségviselő, vagyis az udvarbíró és a tárnokmester István herceg udvarában minden esetben egy személy volt. Ennek okát forrásaink nem adják meg, így csak arra gondolhatunk, hogy a hercegi udvar nem volt nagy létszámú, ezért kerülhetett sor — és ezt különösen a Budán szolgáló Köbli Miklós esetében figyelhetjük meg — a nagyarányú tisztséghalmozásra.

Fontos momentum, hogy a hercegi udvarban nem találjuk meg a lovászmesteri tisztséget. Ez is azt mutatja, hogy Istvánnak nem állt szándékában az önállósodás, hiszen a *magister agazonum* a királyi hadsereg marsallja volt, így a csak belpolitikailag önálló hercegnek nem volt szüksége állandó hadseregre, parancsnokkal.⁵⁷ A királyi hadjáratban ugyanakkor részt vett a herceg is a familiárisaiból összeállított csapat élén. Erre utal Hahót Miklós 1354-es oklevelének tartalmi átirata, amelyben egy pert István herceg hadserege oszlásának 15. napjára halasztott. Mivel minden más esetben a király hadjárataként szólt erről, ezért ezt speciálisan a herceg vezette csapat tagjaira vonatkoztathatjuk.⁵⁸

Amikor István dukátusa a Szepességre és Sárosra terjedt ki, egyes udvari méltóságainak tisztsége összekapcsolódott Szepes megyével, illetve Szepesvárral. Ennek előzménye az Árpád-korban is kimutatható. Kálmán herceg és halicsi király

55 Mindezekkel a kérdéskörökkel szorosan összefügg a hercegi kancellária bemutatása is. Mivel azonban igen összetett kérdésről van szó, ezért külön tanulmányban szeretnénk foglalkozni vele. A továbbiakban csak a legszükségesebb diplomatikai, szfragisztikai problémákat érintjük.

56 Az egyes személyekre vonatkozó információkat lásd a Függelékben.

57 Lovászmester In: Korai magyar történeti lexikon 416. p. (Tringli István szócikke)

58 *in quindenis residentie exercitus excellentissimi principis domini Stephani, Dei gratia regiorum Sclavonie, Croatie et Dalmatie condam ducis felicitis recordationis.* Az adatot Szécsi Miklós 1358. okt. 25-én kelt oklevele tartotta fenn — Anjou VII. 241. sz.

tárnokmestere, Dénes 1216-ban szepesi ispán is volt. Később Izabella királyné is birtokában volt Szepesnek, míg tárnokmestere, Moys a megye *comes*e volt 1274–75-ben. Hasonló helyzetet figyelhetünk meg IV. László király anyja, Erzsébet esetében is, aki szintén a terület élén állt és 1279–80-ban a tárnokmestere vezette a megyét.⁵⁹ Ugyanezt találjuk István herceg első szepes–sárosi hercegsége alatt is, amikor Bálint a herceg udvarában egyszerre töltötte be a tárnokmestert és az udvarbírói tisztelet, valamint volt Szepes megye ispánja és Szepesvár várnagya. 1352-ben Köbli Miklós töltötte be a hercegi udvarban a tárnokmestert és ő volt Szepesvár *castellanus*a is. Arról azonban, hogy a megye ispáni tisztelet is viselte volna, nem maradt adatunk, de a fenti párhuzamok alapján joggal gondolhatunk erre. Ezek az emberek — és ez különösen István hercegségeire igaz — a hercegek és királynék belső, bizalmi köréhez tartozhattak, hiszen több fontos tisztséget tartottak egyszerre kezükben. Kálmán herceg hátországát ugyanaz a személy biztosította, aki pénzügyei élén állt; a királynék is a gazdasági ügyeik vitelét bízták rá a szepesi ispánra, míg a XIV. század közepén István herceg udvarában a fő gazdasági és bírói tisztség mellett — Köbli Miklós esetében — az ajtónállómestert is tisztség és a szepesi ispáni tisztelet is egy kézbe került.

A rendelkezésre álló okleveles anyag alapján jelen pillanatban így fest István herceg főbb méltóságviselőinek listája:

1.) udvarbíró (*iudex curiae*)

Bálint — 1349. augusztus 31. — DF 274644

Köbli Miklós — 1352. január 16. — CD Hung. IX/2. 70. sz.

Györkönyi Iván fia Dezső — 1354. március 8. — CD Croat. XII. 229. p.

uő. — 1354. március 20. — CD Croat. XII. 233. p.

2.) tárnokmester (*magister tavernicorum*)

Bálint — 1349. augusztus 31. — DF 274644

Köbli Miklós — 1352. január 16. — CD Hung. IX/2. 70. sz.

Györkönyi Iván fia Dezső — 1354. február 3. — CD Croat. XII. 222. p.

uő. — 1354. március 20. — CD Croat. XII. 233. p.

3.) pohárnokmester (*magister pincernarum*)

Györkönyi Dezső fia Iván — 1354. március 8. — CD Croat. XII. 229. p.

uő. — 1354. március 20. — CD Croat. XII. 233. p.

4.) asztalnokmester (*magister dapiferorum*)

Bátmonostori László — 1354. március 21. — CD Zichy II. 416. sz.

⁵⁹ Zsoldos, Szepes megye 25. p.

5.) ajtónállómester (*magister ianitorum*)

Köbli Miklós — 1352. január 16. — CD Hung. IX/2. 70. sz.

6.) kamaraispán (*comes camerae*)

Liger(i)us fia Péter — 1353. szeptember 16. — CD Croat. XII. 144. sz.

A kisebb udvari méltóságok⁶⁰ közül a herceg udvari lovagjai közül négyet ismerünk: ketten a budai, ketten pedig a zágrábi udvarban teljesítettek szolgálatot. Budán szolgálta urát György fia András, aki 1349-ben *homo ducisként* vett részt egy határjáráson, Ardói Zoárdfi György pedig István erdélyi hercegsége alatt tartózkodott annak aulájában.⁶¹ Zágrábban az egyik udvari lovag Atyinai János volt, akinek Körös megyében feküdtek családi birtokai, amelyekre a hercegtől pallosjogot is kapott 1353 júniusában.⁶² A másik, Beke fia Leontius pedig 1354 áprilisában kapott adományt a hercegtől.⁶³

Udvari ifjúval már 1350-ben találkozunk Péter személyében, aki egy, a bácsi káptalan által elvégzett vizsgálaton vett részt, mint hercegi ember.⁶⁴ Fülöp fia János, aki szintén udvari ifjúként szolgált, 1354-ben apjával együtt egyik öröklött földbirtokát adományozta a zágrábi ágostonos remeték számára.⁶⁵

A herceg, mint dukátusának legfőbb bírója, a hiteleshelyekhez írott parancsleveleiben — az országos gyakorlatnak megfelelően — megjelölte azon embereket, akik a hiteleshelyi tanú mellett a parancs végrehajtására vagylagosan kiküldendők voltak. Ezeket a herceg okleveleiben a *homo noster* kifejezés jelöli, míg a hiteleshely jelentéseiben a *homo vester* kapcsolatot találjuk. Ők a *homo regius* szerepét töltötték be, a megbízó hatóság okán azonban *homo ducisként* találkozhatunk velük.⁶⁶ Az 1351. évi 22. törvénycikk értelmében a királyi ember abból a megyéből való kell, hogy legyen, ahol az eljárást végzi⁶⁷ — és ez nagy valószínűséggel vonatkoztatható a hercegi emberekre is —, ezért ez a hercegi udvar legváltozóbbs csoportja.

60 A hercegi udvar teljes archontológiáját lásd a Függelékben.

61 CD Hung. IX/1. 367. sz., illetve DL 38157.

62 CD Croat. XII. 129. sz.

63 DL 94423.

64 CD Croat. XI. 462. sz.

65 CD Croat. XII. 179. sz.

66 *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány és jogtörténet. Bp., 2000. 148–149. p. A bán által utasított embereket *homo baninak* nevezték — CD Croat. XI. 409. sz.

67 *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns, 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry... auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis, Vera Bácskai*. Bp., 1976. 138. p.

Ugyancsak változott az aula összetétele a herceg költözéseivel: amint István új terület élére került, udvarának személyzete jelentős mértékben kicserélődött. Jellemző módon általában az adott területen élő köznemesség közül kerültek ki emberei, akik a herceg távozta után nem mentek annak udvarával, hanem megmaradtak a megyei életben, mint ispánok, alispánok, vagy teljesen el is tűnhettek a közéletből. Kevés olyan emberről van tudomásunk, aki több területre is követte urát.

A hercegi aula tagjai 1353–54-ben erősen kötődtek Szlavóniához és az ország déli megyéihez. Köszönhető ez értelemszerűen annak, hogy a herceg 1353-ban családjával együtt leköltözött Zágrábba és Gréc városában rendezte be szálláshelyét, valószínűleg a régi királyi palotában. Ugyanakkor azonban Kapronca városában is tartott fenn szálláshelyet.⁶⁸ Az udvartartás több tagjáról tudjuk, hogy családjában vagy nagyapjuk, apjuk vagy még gyakrabban gyermekük, unokájuk valamely megye ispáni tisztét viselte. Az Atyinai családban mind a két esetre láthatunk példát: Atyinai Jánosnak, a herceg udvari lovagjának apja, Jakab, Siklósi Péter baranyai ispán lányát vette feleségül, míg ugyanennek a Jánosnak a fia, István, somogyi alispán volt. Egy másik családtag, Atyinai Miklós, Monoszlai Egyed lányát vette nőül, akinek Körös megyében voltak azon birtokai, amelyeket később, Egyed halála után, I. Károly király az Atyinai családnak adott háramlott birtokként. Györkönyi Iván hercegi pohárnokmester fia, Dezső, tolnai alispán volt; Jánosnak, a hercegi udvar *iuvenis*ének nagyapjáról, Paris fia Paris *comes*ről pedig tudjuk, hogy 1327-ben a Zágráb megyei Szomszédvár várnagya volt és több ízben állt a zágrábi káptalan előtt esküdként.⁶⁹

István herceg bírói működése (*ducalis praesentia*)

Az István herceg nevében kiadott okleveleket vizsgálva, azokat tartalmuk alapján két jól elkülöníthető csoportra oszthatjuk. Míg az egyikbe a hercegi jelenlét (*ducalis praesentia*) bíróságán *de iustitia* ügyekben kiadott okleveleket sorolhatjuk, a másik esetben inkább arról van szó, hogy a herceg színe előtt megjelenő sze-

68 1353. márc. 10.: *loco sessionali seu curie ac edificiis domorum ducatu... in eadem civitate Kapruncha* — CD Croat. XII. 107. sz.

69 CD Croat. IX. 274. sz., Anjou III. 531. és 750. sz.

mélyek bizonyos kegyet, illetve kiváltságot kértek uruktól. Ebben az esetben a herceg *de gratia* tevékenységéről beszélhetünk.⁷⁰

A hercegi jelenlét bíróságának vizsgálata a jogtörténeti kutatások számára eddig határterület volt. Bertényi Iván az Anjou-kori országbírói intézményről írott monográfiájában jegyzi meg róla, hogy vizsgálata későbbi kutatások tárgyát kell, hogy képezze.⁷¹ Elöljáróban az is leszögezhető, hogy a fennmaradt csekély mennyiségű okleveles anyag nem őrzött meg számunkra olyan pert, amely a hercegi jelenlégi bíróság előtt zajlott, így csak a különböző pertípusokra, illetve a bíróság illetékességi körére lehet következtetni.

Egy 1349. november 5-én, Budán kelt oklevelében például elrendelte István herceg, hogy a Sáros megyében birtokos Komlósi Pál földjeit — amelyeket a maga számára azért foglaltatott le, mert Pált a testvérgyilkosság vádjában bűnösnek találták — adják vissza. Minderre annak okán került sor, mert Pál sógornője és unokaöccsei a hercegi jelenléte elé járulva (*nostram ducalem adiente praesentiam*) kijelentették, hogy a családfő természetes halállal (*non aliqua plaga vel ictu vulneris sed per viam vere naturalis infirmitatis*) hunyt el. Valószínűnek tarthatjuk, hogy Komlósi Pált egy *generalis congregation* közvád alapján vádolták be (*relatione quorundam hominum*) és a herceg jelenlégi bírósága ítélte el tettéért, hiszen az a maga számára foglalta le birtokait, majd pedig a családtagok kérésének helyt adva vizsgálta felül korábbi döntését.⁷²

Perényi Miklós és fiainak Vitézi Lőrinc ellenében történő megidézésére adott 1352. október 25-én István herceg parancsot a szepesi káptalannak,⁷³ a hiteleshely pedig ennek értelmében az idézést végrehajtó hercegi ember mellett eljárva a hercegi jelenlét elé (*in vestram praesentiam*) történő idézésről jelentett.⁷⁴

A *ducalis praesentia* bíróságának létét legbiztosabban azonban egy 1353. március 10-én kelt oklevélből lehet bizonyítani. Ebben Anjou István Kapronca polgárai számára kiváltságokat és mentességeket adott,⁷⁵ többek között engedélyezve a

70 Ezt a fajta osztályozást alkalmazza I. Lajos király oklevelcínél *Kumorovitz L. Bernát*: Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. 295. p.

71 Bertényi, Az országbírói intézmény 48. p.

72 Anjou V. 192. sz.

73 *Nicolaum de Peren eiusque filios Stephanum et Nicolaum contra Laurentium de Vitez ad nostram presenciam citet* — CD Hung. IX/2. 72. sz.

74 1352. nov. 4. — CD Hung. IX/2. 84. sz.

75 A későbbi oklevelek tanúsága szerint a város lakóinak a várnagyokkal később több problémája is adódott, a herceg, illetve Margit hercegnő a város kiváltságainak tiszteletben tartására szólította fel több esetben várnagyait. — CD Croat. XII. 163. és 217. sz.

szabad bíróválasztást. A bíró az esküdtekkel minden ügyet a szokások szerint ítélt meg, ha azonban panasz merülne fel munkájára, akkor a herceg vagy a tárnokmester jelenléte elé lesz idézendő.⁷⁶ Kapronca városának egy másik okleveléből ugyanakkor azt is megtudhatjuk, hogy a közösség ugyanazon kiváltságokat élvezte, mint Zágráb városa.⁷⁷

Mindenképpen megemlítendő még Hahót Miklós bán egy 1354. évi ítéletlevele a verőcei polgárok és Magyar Pál ügyében. Az oklevél a per báni törvényszékhez kerülésének folyamatát is rögzíti. Eszerint először a királyné különös jelenlétéhez (*in speciali praesentia reginalis maiestatis*) került, innét pedig a herceg jelenlétéhez (*in praesentiam ducalis maiestatis*) helyezték át az ügyet, majd ezután Hahót Miklóshoz. Ebben a perben a bán bírótársai között Györkönyi Dezső, a herceg udvarbírája is helyet foglalt.⁷⁸

A felsorolt példák közül is kitűnik, hogy a *ducalis praesentia* egy létező és jól meghatározható illetékességi körrel rendelkező bíróság volt. Illetékessége kiterjedt birtokperekre, hatalmaskodási ügyekre, illetve ez működött a hercegi területeken lévő városok rendes fellebbviteli fórumaként is. A fennmaradt okleveles anyag kis száma és különösen az ítéletlevelek elpusztulása miatt a bíróság konkrét működésére vonatkozóan csak töredékek ismeretesek, így például 1352-ben arról értesülhetünk, hogy az idézésre rendelt hiteleshely az alperest Szent Márton nyolcadára idézte a hercegi jelenlét elé.⁷⁹

76 *idem iudex pro tempore constitutus cum suis iuratis concivibus universas causas inter ipsos emergendas more et consuetudine aliarum liberarum civitatum [iudicabit], qui si in reddenda iusticia cuipiam querulanti negligens affuerit, extunc ipsemet iudex civitatis ad ducalem vel magistri tavernicorum presentiam legitime evocetur* — CD Croat. XII. 107. sz.

77 1353. dec. 8.: *civitatem nostram Kappruncha vocatam ea prerogativa libertatis, quam civitas nostra Grecensis habere dinoscitur...* — CD Croat. XII. 161. sz. I. Lajos király 1356. nov. 4-én kelt kiváltságlevelében olvashatjuk ugyanczt: *libertates... quibus etiam inter ceteros civitas nostra Grecensis est gavis* — CD Croat. XII. 280. sz. Szlavóniában jellemzően Zágráb városjogát adományozták a többi kiváltságot település számára is. 1279-ben IV. László Bihács számára adta a zágrábi hospesek kiváltságát: *in omnibus et per omnia ipsi et eorum successores libertatem eam habeant, quam hactenus habuerunt et qua hospites nostri de monte Grecensi apud Zagrabiam gratulabantur* — Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum. Magyarország mellékirtományainak oklevéltára III. Alsó-szlavóniai okmánytár (Dubica, Orbász és Szana vármegyék 1244–1710.) Szerk.: Thallóczy Lajos és Horváth Sándor. Bp., 1912. 14. sz.

78 1354. febr. 3. — CD Croat. XII. 167. sz.

79 CD Hung. IX/2. 84. sz.

István herceg kegynyilvánító (*de gratia*) tevékenysége

Anjou István a területi különkormányzatán fekvő városoknak, az ott birtokos családoknak, illetve egyházaknak gyakran adományozott mentességeket, kiváltságokat. A kérelmezők leggyakrabban a herceg színe elé (*ad/in nostram praesentiam*) járulva adták elő kérésüket. Szentjakabi Tamás okicsi várnagy például arra kérte Istvánt, hogy tekintetbe véve a már gyermekkorra óta bemutatott szolgálatait, adományozzon neki egy bizonyos Orbász megyei földet, amely tulajdonosának magtalan halála után a hercegre háramlott. István, figyelembe véve Tamás hűséges szolgálatait, kérését teljesítette.⁸⁰ Három évvel később aztán ugyanez a Tamás már azt kérte urától, hogy a korábban adományozott birtokért cserébe megkaphassa a Körös megyei Szentpétert. Ezen adományhoz sem volt szükség királyi jóváhagyásra, ugyanis a birtok hercegi tulajdonban volt.⁸¹

Atyina János, István herceg udvari lovagja azzal a kéréssel állt ura elé, hogy mivel családjának birtokain elszaporodtak a gonosztevők, a legsúlyosabb büntetéssel (*capitali sententia*) sújthassák őket. A herceg a pallosjogot adományozó oklevelét 1353. június 3-án bocsatotta ki.⁸² Ugyanebben az évben kaptak Kapronca város polgárai kiváltságokat⁸³ és járta ki Ambrus mester, ugyanezen város jegyzője, a település mindenkori jegyzője számára a tizedek tizenhatodát állandó jövedelemként.⁸⁴ 1354 májusában pedig bizonyos marócsai várjobbágyokat: Rathk fia Miklóst, illetve unokatestvéreit, Ivánt és Györgyöt, valamint Brokon fia Mártont és Péter fia Bánkot vette fel a herceg az igazi nemesek és királyi szerviensek közé.⁸⁵

Mindezekből megállapítható, hogy István dukátusa élén széles hatáskörrel rendelkezett Zágrábban. Királyi beleegyezés nélkül adományozhatott birtokot a hercegi birtoktestből, városi kiváltságokat, pallosjogot, illetve nemességet, azaz olyan privilégiumokat, melyek királyi előjognak számítottak.⁸⁶

Más esetben már meglévő kiváltságok, illetve mentességek védelme érdekében fordultak a kérelmezők Istvánhoz. A második nápolyi hadjárat idején, 1350-ben a

80 1350. okt. 10. — CD Croat. XI. 487. sz.

81 1353. ápr. 11.: *manus nostras... extitisse* — CD Croat. XII. 113. sz.

82 CD Croat. XII. 129. sz.

83 1353. márc. 10. — CD Croat. XII. 107. sz.

84 *sedecimam partem universorum proventuum decimalium in blado et vino et aliis necessariis* — CD Croat. XII. 161. sz.

85 *in cetum et numerum purorum regni nobilium et servientium regalum* — CD Croat. XII. 181. sz.

86 Eckhart, Magyar alkotmány- és jogtörténet 68. p.

távollevő királyt helyettesítő herceget kérték Sopron polgárai, hogy erősítse meg szabadságaikat, mivel eddigi kiváltságuk ellenére különböző ispánoktól zaklatást kénytelenek elszenvedni. A herceg ennek eleget téve szigorúan intette Rudolf ispánt, hogy ne háborgassa többé a soproniakat.⁸⁷ 1351-ben Miklós brassói dékán, valamint Krisztián vidombáki (Weidenpach) plébános kéri a barcasági tizedek Bereck fia Miklóssal szembeni védelmét,⁸⁸ 1352-ben pedig Sáros, Eperjes és (Kis)Szeben városok bírának panaszára inti a herceg az udvarbíróját a városok I. Károlytól kapott ítélezési kiváltságának tiszteletben tartására.⁸⁹ Hasonlóképpen megerősítést nyert Bártfa város I. Lajos királytól kapott kiváltságlevele, valamint az ugyancsak Lajostól Pető fia Miklós erdélyi vajda részére adományozott pallosjog is.⁹⁰

A *generalis congregatio*k működés István herceg idején

Mivel a címben említett gyűléseken összefonódott a herceg előbbieken tárgyalt *de gratia* és *de iusticia* jellegű tevékenysége, ezért ezeket érdemes külön is megemlítenünk. A herceg felhatalmazásából tartott *generalis congregatio*ról — forrásaink töredékes volta miatt — csak István első, illetve második szlavón hercegsége idejéből van konkrét adatunk, pedig Erdélyben is rendszeresen megtartották ezeket a gyűléseket, bár annak nincsen nyoma, hogy 1351-ben István nevében hirdették volna meg ezeket. A Sáros és Szepes megyei gyűlések esetleges összehívására csak következtetni tudunk: amint arról már fentebb szó volt, 1349-ben Komlósi Pált ítélte el a herceg bizonyos emberek feljelentése alapján (*ex relatione quorundam hominum*), amely valószínűleg a törvényszéken elhangzott közvédat fogalmazta meg.⁹¹

Szlavóniában a *generalis congregatio*t az 1350-es évek közepén mindig István herceg felhatalmazására hívta össze a bán és mindig egy adott terület lakosai részére.⁹² Az első olyan közgyűlés, amelyet a herceg nevében tartottak, Ugali Pál bán nevéhez köthető. 1350. február 20-án kelt oklevelében emlékezik meg a közgyű-

87 *in eorum iuribus molestare, impedire, perturbare vel aliquantulum dampnificare non praesumatis neque debeat* — Sopron szabad királyi város története. I/1. Oklevelek (1162–1406). Közli: Dr. Házi Jenő. Sopron, 1921. 156. sz.

88 Székely oklevéltár I. (1211–1519). Szerk.: Szabó Károly. Kolozsvár, 1872. 47. sz.

89 CD Hung. IX/2. 70. sz.

90 CD Hung. IX/2. 71. sz., illetve Anjou V. 339. sz.

91 Anjou V. 192. sz.

lésről, amelyet a zágrábi egyház káptalanjának kántorával, Istvánnal együtt tartott Zágrábban Szlavónia minden nemes és „egyéb állású” lakosa részére (*universis nobilibus et aliis communibus hominibus... regni Sclavonie*), ahol többek között birtokügyek is terítékre kerültek.⁹³ Több, Ugali által tartott *generalis congregatio*-ról nincs tudomásunk. Hahót Miklós 1353. május 8-án Zágrábban a Dráva és Száva között lakó nemesnek és bármilyen más állapotú ember számára tartott bírói közgyűlést,⁹⁴ június 3-án pedig egy másik terület, a Száva és Gozd hegység között lakók részvételével, ugyancsak Zágrábban,⁹⁵ majd szeptember 9-én Horvátországban, Kninben,⁹⁶ a következő évben pedig már egész Szlavónia részére, szintén Zágrábban.⁹⁷

Ezen gyűlésekkel párhuzamosan egyes várnagyok és ispánok is tartottak *generalis congregatio*t a joghatóságuk alá tartozók számára, például Domonkos fia Benedek Nagykemlék várnagya és Marócsa ispánja a megye minden nemes és nemtelen lakosa számára Csütörtökhelyen.⁹⁸ Természetesen ezek a gyűlések is hercegi megbízás alapján került sor.

92 A *generalis congregatio*kat a bánok is rendszeresen megtartották, 1350 előtt nagy egyéni szabadsággal, 1350 után először István herceg majd Margit hercegnő, I. Lajos király és Károly herceg parancsára. — *Istványi Géza*: Generalis congregatio. In: Levéltári Közlemények 17. (1939) 50–83. p. és 18. (1940–41) 179–207. p., különösen 202. p. Az eddigi adatok alapján nem lehet pontosan tisztázni azt, hogy mely terület lakosai számára hirdették meg azokat. A Dráva–Száva között lakó népek számára tartott közgyűlés esetében ugyanis a konkrét megyéket megnevezni nem tudjuk, mivel Zágráb megyét a Száva kettévágja. A későbbi kutatásnak kell tisztáznia a báni közgyűlés pontos hatáskörét, azt, hogy azon kik vettek részt és milyen döntés meghozatalára voltak jogosultak. Nincs tiszta képzünk a közgyűlés területi illetékességére nézve sem.

93 CD Croat. XI. 441. sz.

94 *universis nobilibus et aliis condicionis et statutus(!) hominibus* — CD Croat. XII. 120. sz. Gyakorlatilag Körös, Varasd vármegyék és Zágráb megye kis része számára tartott báni közgyűlésről van szó.

95 CD Croat. XII. 133. sz. Itt Hahót Miklós maga határozza meg a báni közgyűlés célját: *universas causas causantium hominum equo libramine iuris pensaremus*.

96 CD Croat. XII. 146. sz. Itt is maga a bán közli a közgyűlés célját: *pro requirendis iuribus ducalis maiestatis*. Ezen több ügy között a knini püspök és a horvátországi nemesek közti tizedvitában ítélt a bán. Ez az egyetlen adatunk arra, hogy Horvátországban is tartottak *generalis congregatio*t. — *Istványi*, Congregatio generalis 200. p.

97 1354. dec. 2. — CD Croat. XII. 198. sz.

98 1354. márc. 13.: *universis nobilibus et cuiusvis status hominibus de comitatu Morouche* — CD Croat. XII. 173. sz.

Hercegi birtokok és jövedelmek

Az Árpád-kori hercegség monográfiája, Kristó Gyula szerint: „a hercegi birtokoknak... három csoportját különíthetjük el. A javadalmak lehetnek egy herceg személyes tulajdonában, lehetnek hercegi méltósághoz kötöttek, végül hercegi birtokoknak minősülnek a királyi hercegség területén fekvő egykor királyi, de a dukátus intézményének megteremtésével hercegivé vált ingatlanok.”⁹⁹

István herceg esetében a hercegi birtokok különböző típusait nehezen vagy egyáltalán nem lehet megkülönböztetni. Tudjuk, hogy a vajdai és báni honorhoz tartozó, illetve az erdélyi és a szlavón–dalmát–horvát területen, illetve Szepesben és Sárosban a király kezelésében lévő várakba a saját várnagyait ültette. Nem minden vár várnagyát ismerjük a kérdéses időszakban, de amelyiket igen, arról tudjuk, hogy István herceget vallotta urának.¹⁰⁰ Azt is valószínűsíthetjük, hogy a név szerint nem ismert várnagyok szintén István herceg emberei voltak. Így a várak bevételei biztosították nem csak a herceg, hanem embereinek az ellátását is.¹⁰¹

A hercegi birtokszervezet már az Árpádok korában is szótan helyezkedett el az ország területén, hasonlóan a királyi birtokokhoz. Ezekből már a megelőző évszázadok hercegei is adományoztak földeket híveiknek, Nagy Lajos királynak pedig a még trónörökösként indított akciója ezen birtokok visszaszerzésére nem járt sikerrel.¹⁰² Kisebb gyarapodások persze előfordulhattak, mint például 1349-ben, mikor is a testvérgyilkosság miatt fő- és jószágvesztésre ítélt Komlósi Pál birtokait István herceg a maga számára foglaltatta le.¹⁰³ A következő évben az addig hercegi kezelésben lévő Somogy megyei Kér és Atád nevű birtokokat adja vissza korábbi tulajdonosaiknak, Imre és Mika fiainak, mivel azok öröklés jogán őket illetik.¹⁰⁴ Ezen utóbbiak vagy a herceg személyes tulajdonában lévő birtokok közé tartoztak, vagy az ország területén szétszórta elhelyezkedő hercegi birtokszervezet tagjai lehettek. Egyedül a dukátus területén királyiból hercegivé vált földek kategóriájából zárhatjuk ki őket, hiszen István ekkor Szlavónia hercege volt.

99 Kristó, A feudális széttagolódás 38. p.

100 Az egyes várakra és várnagyokra vonatkozó adatokat lásd a Függelék 2/d pontjában.

101 Engel, Honor, vár, ispánság 101–105. p.

102 Veszprémi regeszték (1301–1387). Összcáll.: Kumorovitz L. Bernát. Bp., 1953. 300. és 357. sz.

103 Anjou V. 192. sz.

104 Anjou V. 218. sz.

Birtokadományozás tekintetében a herceg teljes jogkörrel rendelkezett saját területe fölött. Egy 1350. október 10-én kelt adománylevél tartalma szerint I. Lajos király és Erzsébet királyné a főpapok és a bárók beleegyezésével Szentjakabi Tamásnak adott bizonyos Orbász megyei birtokokat.¹⁰⁵ Ezen ingatlanokat aztán 1353. április 11-én István szlavón herceg elcserélte egy másik, addig hercegi kézen lévő birtokra: a Körös megyei Szentpéterre,¹⁰⁶ a így megszerzett birtokok Orbász várára szálltak. A cserét igazoló oklevél a birtokokat úgy jellemzi, mint amelyek bírói úton kerültek hercegi kézre (*possessiones... manibus nostris ducalibus... dictorum regnorum nostrorum nobis ducatum tenentibus iuridice redundatas*). Mivel a birtokok a dukátus területén voltak, így a csere kapcsán már nem olvashatunk királyi beleegyezésről: teljes egészében a herceg akarata érvényesült.

Máskor kissé szélesebb jogkörrel intézkedett István. 1350 októberében a király szerencsés hazatérte fölött érzett örömében (*propter annuntiationem gaudii de adventu felici eiusdem domini regis*) a hírhozónak földet adományozott a királyi öccs. Mivel azonban az illető birtok kívül esett hercegségének területén — Bars megyében volt —, így örökadományt nem tehetett, tehát kikötötte, hogy az a királlyal is megerősítendő lesz annak hazatérte után.¹⁰⁷

A *dux* rendelkezett a háramlás jogával is hercegségének területén. Mihály fia László, ennek testvérei és unokatestvérei, továbbá László özvegye Rusa asszony összes birtoka — mivel hamis oklevelet mutattak be bizonyítékként egy perben — hercegi kézre háramlott, melyek közül Kaniska vásárlás útján jutott László fia Lacó birtokába, aki 1353-ban egy Hahót Miklós által tartott közgyűlésen kérte a bánt a határjárás és az iktatás elvégzésére. A feladattal megbízott zágrábi káptalan a hercegnek jelentett az eljárás sikeres végrehajtásáról.¹⁰⁸

Anjou István hercegségei területén a városokat is sajátjának nevezi. Már 1352-ben találkozhatunk ezzel a megnevezéssel Sáros, Eperjes és (Kis)Szeben esetében,¹⁰⁹ illetve Szlavóniában több olyan város is van az 1350-es évek közepén, amelyeket a herceg a *civitas nostra* kifejezéssel illet, így Kapronca, Krapina, Zelna, Gerzence és Dubica. Mivel Kapronca kiváltságlevelében a hercegnek adan-

105 *ex consensu et beneplacito excellentissimi et magnifici principis... Lodovici... et domine Elisabeth regine... prelatorum etiam et baronum maturo consilio dedimus et donavimus. Az örökös nélkül elhunyt Miklós fia Demeternek a herceg kezére háramlott (nostris manibus ducalibus iuridice devolutus), Orbász megyében fckvő birtokait kapta meg ekkor Szentjakabi. — CD Croat. XI. 487. sz.*

106 *aliam possessionem nostram ducalem, Zentpether vocatam* — CD Croat. XII. 113. sz.

107 DF 249099.

108 CD Croat. XII. 122. sz.

109 *civitatum nostrarum* — CD Hung. IX/2. 80 sz.

dó szolgáltatások felsorolását is megtaláljuk,¹¹⁰ így valószínűsíthető, hogy a többi, hasonlóan *civitas nostra* jelzői összetétellel illetett várostól is kapott bizonyos jövedelmeket. Ez a feltételezés alátámasztaná Pesty Frigyes megállapítását, mely szerint ezek a birtokok „*civillistai rendszerűek* lehettek”,¹¹¹ mert ezek a városok, falvak és földek biztosították a herceg ellátását.

Ugyancsak a herceget gazdagították az éppen aktuális dukátusi területen befizetett bírságok is. Az ardói jobbágyságok és a szebeni polgárok között lefolyt perben például az ellentmondó fél az ítéletet hozó István herceg számára tartozott büntetést fizetni.¹¹² A főbenjáró bűnöket elkövető személyeket sújtó fej- és jószágvesztések alkalmával lefoglalt javak szintén hercegi kézre kerültek.

Az 1353–54-es időszakban a szlavóniai megyék és ispánságok élén István herceg emberei álltak: Gerzence ispánja Szentjakabi Tamás volt,¹¹³ Körös élén Petőc fia János állt, aki más esetben a herceg kiküldöttjeként bukkan fel,¹¹⁴ Marócsa élén Domonkos fia Benedek állt.¹¹⁵ Rojcsa és Zágráb ispánját ebben az időben nem tudjuk megnevezni, de a fentiek alapján valószínűsíthető, hogy azok is a herceg udvarához tartozó személyek lehettek.

A hercegség szuverenitása

A hercegség történetét tárgyalva megkerülhetetlen a herceg önálló politizálásának kérdésköre. Kristó Gyula a már említett monográfiájában a hercegség szuverenitásának több kritériumát állítja fel: a saját terület megnevezése, a hercegi udvar és annak összetétele, a pénzverés, az önálló belpolitika, az önálló külpolitika és a hercegi hatalom eredeztetése.¹¹⁶ Ezen követelményeknek azonban István hercegségei közül leginkább második szlavón dukátusa felel meg, ám az sem maradéktalanul.

110 1353. márc. 10. — CD Croat. XII. 107. sz.

111 *Pesty Frigyes*: Az eltűnt régi vármegyék I–II. Bp. 1937–1938. II. 196. p.

112 *si vero... contradictor fuerit, in poena quinquaginta marcarum nobis persolvendarum convincatur* — CD Hung. IX/1. 367. sz.

113 1353. máj. 14. és máj. 28. a két azonosítható dátum — CD Croat. XII. 119. és 128. sz.

114 1354. febr. 2-től — CD Croat. XII. 222. 1354. aug. 23-ig — DF 282335. 1354. jan. 7-én pedig relátor volt — CD Croat. XII. 163. sz.

115 CD Croat. XII. 231. sz.

116 *Kristó, A* feudális szcéttagolódás 66–74. p.

A többi esetében több olyan tényezővel találkozunk, mely miatt a szuverenitás alacsonyabb fokáról beszélhetünk.

A saját országrész megnevezése esetében a történeti irodalomban elkülönítik a *rex*nek, vagyis a koronázott királynak és a *dux*nak, vagyis a hercegnek a területét. Az előbbi a *regnumot*, az utóbbi pedig a *ducatus*t tartotta kézben.¹¹⁷ István herceg estében azonban a két fogalom keveredik. Abban az esetben, mikor az oklevél kiadója nem a herceg, a *ducatus* kifejezéssel találkozunk. István saját diplomáiban azonban az uralma alatt álló területet — minden esetben — mint *regnum nostrumot* említi;¹¹⁸ ettől eltérő megjelöléssel sehol sem találkozunk. Ezzel párhuzamosan pedig hatalmának megnevezésére — szuverén uralkodókhoz hasonlóan — a *maiestas nostra* vagy *maiestas ducalis* kifejezést használja.¹¹⁹

A hercegség önállóságának másik fontos mutatója a herceg önálló udvara vagyis aulája. Az, hogy két udvar volt az országon belül, egyértelműen az előkelőknek kedvező helyzet volt, mert a tisztségek ezzel megkétszereződtek — sőt az Anjou-korban három udvarral is találkozunk: a király mellett királynéival és a hercegivel is. István herceg udvartartását, a királyi mintájára, valószínűleg 1349-ben szervezték meg és a nádoron valamint a lovászmesteren kívül minden fontosabb méltóság megtalálható volt benne.

Ivan Rengjeo 1959-ben gyűjtötte össze a középkori horvát, szlavón, dalmát és bosnyák pénzeket. Ennek a *corpus*nak a 404. darabja egy MONETA DUCIS PER SCLAVONIAM feliratú érme, amelynek előlapján gyöngysorba foglalt liliumot, hátlapján pedig a csöbörsisak sisakdíszeként a magyar Anjou-ház családi jelvényét, a csőrében patkót tartó struccot, valamint a NICOLAUS BANUS feliratot láthatjuk. Ezek alapján nagy biztonsággal keltezték a dénárt 1353–54-re, István második szlavóniai hercegségének idejére.¹²⁰ István herceg szlavóniai pénzverésére ezen túl még néhány adatot találhatunk: 1353. szeptember 16-án a zágrábi káptalan értesíti a bánt, hogy Mátyás fia Mike megesküdtött előtte, hogy István herceg kamaraispánjának, Liger(i)us fia Péternek a familiárisát nem támadta meg és nem rabolta ki,

117 Kristó, A XI. századi hercegség 67. p.

118 1353. ápr. 11.: *in... regno nostro Slavonie* — CD Croat. XII. 113. sz.; 1353. jún. 3.: *regnicularum nostrorum* — CD Croat. XII. 129. sz.; 1354. febr. 20.: *dictorum regnorum nostrorum* — CD Croat. XII. 169. sz. A *regnum nostrum* kifejezés megjelenik már az Árpád-korban is, miután a Halicsból elűzött Kálmán herceg állt az élén; vö. Kristó, Feudális széttagolódás 93. p.

119 1353. márc. 10.: *ducalem maiestatem* — CD Croat. XII. 107. sz.; 1353. máj. 14.: *nostrae maiestati* — CD Croat. XII. 119. sz.

120 Rengjeo, Ivan: *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*. Graz, 1959. 38. p.

miközben az a herceg Körös várában levő kamarájában újonnan vert pénzt cserélt be,¹²¹ 1354. március 10-én pedig ugyancsak a zágrábi káptalan oklevelében hat hercegi dénár-márka meghatározás olvasható (*sex marcis bonorum denariorum ducalium*), amely azonban igen könnyen vonatkozhat egy Árpád-házi herceg pénzére.¹²²

Az Árpád-kori analógiákat is figyelembe véve, ahol a bánok mindig a király nevében, a hercegek viszont saját nevükben verettek pénzt, az eddig az 1350-es évek közepén megszűnő báni pénzverés utolsó darabjának tartott érme értelmezésével kapcsolatban új lehetőség is felmerül. Eszerint elképzelhető, hogy István herceg Zágrábban tartós uralomra kezdett berendezkedni és ennek kapcsán kísérletet tett saját pénzverés kiépítésére is, Körös központtal. A hercegi pénzveréssel kapcsolatban más adattal nem rendelkezünk, de valószínűnek tartjuk, hogy nem került sor a többi hercegségi területen önálló pénzverőkamara kiépítésére vagy királyi pénzverőkamara átvételére.

A hercegi hatalom ereztetésére a választ az oklevelek *intitulatio*jában, illetve *inscriptio*jában találjuk meg. István herceg estében ez mindig ugyanaz a visszatérő formula: (*Nos*) *Stephanus Dei gratia... dux*. Ettől eltérő megnevezését sehol sem találunk. A herceg a hatalmát tehát Istentől ereztette, hasonlóan a királyi hatalomhoz.¹²³ Ennek nyomait azonban már az Árpád-korban is megtaláljuk, így a hercegség szuverenitásának ez nem lehet meghatározója.

István soha nem törekedett arra, hogy bátyjával szemben megszerezze az ország feletti uralmat; hercegségét nem akarta függetleníteni a királyságtól. Ezért nem folytatott önálló külpolitikát, csak a dukátus belügyeit intézte saját belátása szerint. Mikor 1351-ben az I. Lajosnak hűségesküet tevő lengyel előkelők azt kérték az uralkodótól, hogy István hercegnek semmi köze ne legyen hozzájuk, inkább a herceg feleségével Magyarországra érkezett bajorok befolyásától való félelem motiválhatta őket. Tarthattak attól, hogy ha Istvánt állítja Lajos az ország élére, akkor vele a magyarokon kívül nagy számban érkeznek németek (bajorok) és számukra ekkor a Német Lovagrend kelet-európai jelenléte is fenyegető volt.¹²⁴

121 *denarios nove monete quinquaginta septem marcarum camere eiusdem domini ducis in castro Crisensi... exposuerat ad cambium* — CD Croat. XII. 144. sz.

122 CD Croat. XII. 172. sz.

123 Azonban mindig a *ducali auctoritate/potestate/pietate/benignitate* kitéttelt alkalmazta abban az esetben, mikor valamely *de gratia* tevékenységet végzett. Soha nem tüntette fel magát szuverén uralkodónak ezzel együtt sem — pl. CD Croat. XII. 109. sz.

124 *Névtelen szerző*: Geszta Lajos királyról. In: Kükküllci János: Lajos király krónikája. Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról. Ford.: Kristó Gyula. Bp., 2000. 57. p.

István különböző hercegségi területei azonban nem egyforma mértékben voltak szuverének. A különbséget a pénzverés nyomainak megléte vagy hiánya, illetve a belpolitikában élvezett önállóság foka jelenti. A legönállóbbnak a herceg második szlavón uralmát tartjuk, ahol a külpolitikán kívül a szuverén hercegséget meghatározó többi tényezővel találkozunk. 1353 előtt I. Lajos király is adott ki István hercegségének területére vonatkozó oklevelet, tehát a belpolitikában sem volt önálló a herceg és nem tudjuk azt sem, hogy előtte István pénzt veretett volna.

Összegzés

Anjou István herceg rövid ideig élt, ezért nem volt lehetősége, hogy tartományát hosszú ideig kormányozza önállóan. Hercegsége mindezzel együtt a XIV. század közepén magában hordozta azt, hogy a dukátus — szinte úgy működve, mint állam az államban — feltámadjon, ám ezúttal békésen, együttműködve az uralkodóval. 1353–54-ben a herceg egy stratégiaiilag fontos területen rendezkedhetett be és úgy tűnik, hogy ezt a királyi család egésze hosszú távra gondolta.

Ahogy az Árpád-ház férfitagjait, úgy I. Károly fiait is születésüktől fogva megillette a *dux* cím. István gyermekkorában viselt hercegi címei nem jelentették az adott országrész fölötti területi hatalmat. Első Anjou uralkodónk ebben követte a nápolyi udvar hagyományait, hiszen Sánta Károly családjában minden férfi viselt valamilyen területi címet, akár igénycímként is. 1349-ben szervezték meg István első territoriális hercegségét, ekkor kapta ellátásának biztosítására Szepes és Sáros megyét. A következő évben azonban, amikor Nagy Lajos király másodízben is Nápolyba ment, öccse régensherceg, valamint trónörökös volt Budán. Formailag a hadművelleti területhez legközelebb eső magyar országrész élén állt, az ott ténylegesen működő Ugali Pál számára a királyi család tekintélyét is kölcsönözte. Lajos hazatérte után Erdély majd Szepes és Sáros megyék vezetését bízta öccsére. Azt nem tudjuk, hogy mi okból változtatta meg a gondjaira bízott területet és 1353-ban vajon „végleges” megoldásként foglalta-e el István Szlavóniát.

István soha nem viselkedett szuverén uralkodóként — bár az azokra jellemző *Dei gratia dux*ként szerepel a diplomákban —, nem folytatott önálló külpolitikát, nem vezetett hadat. Tény, hogy a legnagyobb függetlenséget a halála előtti másfél évben élvezte Szlavóniában. Lajos király ekkor nem szólt bele a terület belügyeibe, nem ismerünk tőle olyan oklevelet, amely erre a területre vonatkozna. István udvara földrajzilag is elkülönült a királyitól: családjával Zágrábba költözött. A magyar

terjeszkedési irányhoz legközelebb eső országrész élén állva királyi jogkörbe tartozó jogokat birtokolt, pallosjogot adományozott, nemesített. Önálló udvartartását 1349-ben szervezték meg, amely a királyi udvar felépítését követte. A hercegi udvar kis létszámú lehetett, erre utal, hogy esetenként egy személy két tisztséget is viselt. István joghatóságába tartozott mind a három hercegi területen az ispánok kinevezése és a területen lévő királyi várakban az ő *castellanusai* ültek. Birtokaival szabadon rendelkezett, a háramlás joga is megillette.

A XIV. század közepén újra megjelenő dukátus a királyi hatalom támaszaként funkcionált, létrejötté nem a központi hatalom gyengülését mutatja. István herceg korai halála után azonban nem volt a királyi családban olyan felnőtt férfi, aki hasonlóképpen erős szervezatként tudta volna a hercegséget működtetni, mint István tette azt életében. János herceg kiskorú volt, Margit hercegnő pedig alapvetően idegen. 1356-ban a királyi család felszámolta a dukátust és legközelebb csak Kis Károly idejében hallunk róla.

Függelék

1.) *A hercegi aula tagjainak adattára*¹²⁵

1. **András, György fia:** hercegi udvari lovag, Istvánhoz, Mihály fiához hasonlóan *homo ducisként* vett részt 1349. október 17-én Nagyszeben és Nyársardó lakosainak határperében.¹²⁶
2. **Ardói Zoárdfi György** (Hontpázmány nembeli): hercegi udvari lovag 1351-ben. Családja Kelet-Magyarországon birtokos, így nem meglepő, hogy György nevével István erdélyi hercegségének idején találkozunk.¹²⁷

¹²⁵ Itt gyűjtöttük össze István herceg aulájának tagjait és a róluk fellelhető adatokat. Nem tüntetünk fel minden esetben, így itt hivatkozunk arra, hogy Spekner Enikő: Adalékok a budavári István torony névadójának kérdéséhez c. cikkében (In: Budapest régiségei XXXV. I–II. Bp., 2002. 403–425. p.) az itt található személyek egy részével szintén foglalkozott. A névsorban a következő módon szerepelnek az egyes személyek: ha ismerjük családi nevét, illetve a család szakirodalomban elterjedt megnevezését, akkor annak megfelelően került besorolásra. Ha a családot valamilyen nemhez (genus) tudjuk sorolni, akkor az zárójelben a név mögött szerepel. Mivel az alább szereplő személyeket nem minden esetben sikerült családhoz kötni, ezért csak keresztnévét ismerjük, akkor annak megfelelően illesztettük be a névsorba. A betűrend könnyebb megtartása miatt ezekben az esetekben nem az eddigi (és az egyéb esetekben is) használt „X fia Y”, hanem Y, X fia” formát használjuk.

¹²⁶ CD Hung. IX/1. 367. sz.

¹²⁷ DL 38157.

3. **Atyinai János, Jakab fia** (Aba nembeli): A Szlavóniában birtokos család tagja a zágrábi udvarban udvari lovagként (*aule nostre miles*) szerepel. Urától családi birtokukra megkapta a pallosjogot.¹²⁸ Családja 1354-ben a Győrkönyiekkel együtt Hahót Miklós bán, majd a zágrábi káptalan elé bizonyos birtokok tulajdonjogának tisztázása végett állt.¹²⁹ János apja, Jakab a Kán nembeli Siklói Péter, baranyai ispán leányát vette feleségül. János fia István pedig Somogy megye alispánja volt. Így a család déli területekhez való kötődése igazolható. Atyinai Jakab testvérének, Lőrincnek fia Miklós 1361-ben Nápolyban, egy Tarantói Lajos szolgálatában álló zsoldossereget vezetett.¹³⁰ Miklós Monoszló Egyed lányát vette feleségül, aki 1313-as végrendeletében birtokait, Atyinát és a Novák földön fekvő Darnóc várát lányaira hagyta. A két birtokot 1317-ben I. Károly háramlott jószágként adta az Atyinaiaknak. Monoszló Egyed családjában is megfigyelhető az ország déli területéhez kötődés.
4. **Bajori Sinka, Beke fia**: 1352. október 25. és november 4. között *homo ducis*ként szerepel.¹³¹ A Sáros megyében birtokos Bajori család tagja, apja abaúji alispán, szokolyi várnagy volt, a Drugethek familiárisa.¹³² Sinkától a család alsóbajori ága származik.
5. **Bálint**: 1349-ben tárnokmester és udvarbíró — így István bizalmi embere — valamint szepesi ispán és szepesvári várnagy volt. Valószínűleg Szepes megyei családból származott, mert 1340-ben is abba a megyébe küldték ki iktatáshoz.¹³³
6. **Bátmonostori (Töttös) László**: István herceg udvarában az asztalnokmesteri tisztséget töltötte be 1354-ben. Testvére, Miklós pedig a királyi udvarban szolgált, mint udvari ifjú.¹³⁴
7. **Bátori Miklós, Bereck fia** (Gútkeled nembeli): 1337-ben csongrádi ispánként jelenik meg. Később, 1349-ben, ő fosztja meg a testvérgyilkosság miatt elítélt Komlói Pált birtokaitól, majd adja vissza az elvett földeket és ebben az ügyben relátorként is tevékenykedik. Az oklevél tanúsága szerint a herceg udvarában a tisztségviselők előjárója volt (*officialibus magistri Nicolai filii*

128 1353. jún. 3. — CD Croat. XII. 129. sz.

129 1354. márc. 8. — CD Croat. XII. 171. és 174. sz.

130 Bertényi Iván: Nagy Lajos király. Bp., 1989. 83.p.

131 CD Hung. IX/2. 72. és 84. sz.

132 Engel, Archontológia II. 17.p.

133 DL 103162.

134 CD Zichy II. 416. sz.

Bricii mandantes praecipimus).¹³⁵ 1351-ben Brassó ispánjaként látjuk viszont, ekkor István herceg megparancsolja neki, hogy a Barcaság dézsmájának negyedét ne foglalja le a maga hasznára, se Törösvár számára.¹³⁶ Családja Erdélyben volt birtokos, így ő is a hercegi aula tagjainak helyhez kötöttségét példázza.

8. **Benedek, Domokos fia:** 1354-ben mint marócsai ispán, nagykemléki és grebeni várnagy tűnik fel az oklevelekben. A herceg halála után megmaradt Margit hercegnő szolgálatában ugyanazokat a tisztségeket viselve, mint István herceg életében. 1355 folyamán találkozunk az utolsó olyan oklevéllel, amely említi a nevét.¹³⁷
9. **Bertalan, Mátyás fia:** István herceg aulájának egy esetben előforduló tagja. Mivel neve egy hiteleshelynek címzett parancslevélben maradt fenn, amelyben a herceg egy peres ügy kivizsgálását kéri, ezért Bertalan is a zágrábi udvar hercegi ember kategóriájába sorolható tagja. Valószínűsíthetően Zágráb megyei családból származott.¹³⁸
10. **Brünni Péter:** 1350-ben találkozunk először a nevével a herceg szolgálatában, mint kápolnaispán és titkos kancellár (*comitis capelle et secretarii cancellarii... Stephani ducis*).¹³⁹ 1352. június 2-án I. Lajos számára, mint István herceg kancellárjának, győri olvasókanonoknak, esztergomi és zágrábi javadalmasnak erdélyi kanonokságot kér a pápától.¹⁴⁰ 1352. november 2-án a királyi család az András vasvári prépost halálával megüresedett javadalomra ajánlja.¹⁴¹ Ez a kinevezés azonban VI. Kelemen pápa halála miatt sokáig húzódott, csak 1355. augusztus 21-én került rá sor.¹⁴² Ennek ellenére Pétert megtalálhatjuk a káptalanban a kinevezés megérkezése előtt is, így 1353 májusában a vasvári káptalan oklevele Péter mestert mint prépostot, István herceg kápolnaispánját és titkos kancellárját említi.¹⁴³ Margit hercegnő szolgálatában 1355 folyamán többször is feltűnik kancellárként (*prepositi ecclesie Castri*

¹³⁵ 1349. nov. 5. — Anjou V. 192. sz.

¹³⁶ Székely oklt. I. 47. sz.

¹³⁷ 1354. márc. 13. — CD Croat. XII. 231. sz.; 1355. ápr. 28. — CD Croat. XII. 218. sz.

¹³⁸ 1353. szept. 16. — CD Croat. XII. 145. sz.

¹³⁹ 1350. szept. 1. — Anjou V. 243. sz.

¹⁴⁰ Regesta supplicacionum I–II. Szerk.: Bossányi Árpád. Bp., 1916–1918. (A továbbiakban: Reg. suppl.) I. 513. sz.

¹⁴¹ Reg. suppl. I. 519. sz.

¹⁴² Reg. suppl. II. 62. sz.

¹⁴³ DL 4359.

Ferrei et cancellarii nostri),¹⁴⁴ 1357. május 18-án pedig már a svájci Churi város püspökeként találkozunk vele, mely utóbbi méltóságot valószínűleg a Magyarországról távozó Margit hercegnő segítségével nyerte el; életét olmtüzi püspökként fejezte be.¹⁴⁵

11. **Doboveci János, János fia:** birtoka valószínűleg Körös megyében feküdt. Hercegi emberként vett részt egy határjáráson.¹⁴⁶
12. **Doncsfi Miklós:** Sárosi ispán volt István alatt két ízben is, 1349-ben és 1352-ben. Családja szintén erről a környékről származik. 1352. március 5-én az oklevél Miklóst István herceg Sáros megyei bírájának írja.¹⁴⁷
13. **Fricsi János fia, Jakab** (Aba nembeli): 1352-ben szerepel, mint hercegi ember.¹⁴⁸
14. **Gorbonoki István, Beke fia:** István herceg szolgálatában 1353-ban verőcei ispánként és hercegi kiküldötként (*homo ducis*) találjuk.¹⁴⁹ 1354-ben már Hahót Miklós bán embereként találkozhatunk vele,¹⁵⁰ december 6-án pedig már Margit hercegnő nyestbőradó-szedője (*collectori marturinarum domine Margarete ducisse*),¹⁵¹ majd 1358-ban már veszprémi alispán.¹⁵² Apja Babonics István familiárisaként körösi ispán volt 1316-ban.¹⁵³
15. **Gönyüi Tamás, Péter fia:** 1328-tól 1355-ig Csókakő várának várnagya volt, méltóságát később fia viselte. 1338–39-ben Túróc és Zólyom megye ispáni tiszttét tölti be. Később Erzsébet királyné köréhez tartozott, 1343-ban elkísérte a királynét Nápolyba és ott Erzsébet „*tanácsot tartván ünnepélyes követeket küldött az Apostoli Szentszékhez, Miklós nádort, Pál királyi országbíró, Vörös Tamást, Vid testvér nyitrai püspököt, Péter fia Tamást... hogy a pápa András király urat királyi koronával ékesítse.*”¹⁵⁴ 1351-ben szolnoki ispán volt. Az udvarral szorosabb kapcsolatban lehetett, amit az is mutat, hogy esztergomi házába 1352-ben a király is ellátogatott.¹⁵⁵ 1353 és 1358 között ki-

144 CD Croat. XII. 201. sz.

145 Reg. suppl. II. 91. sz.

146 CD Croat. XII. 119. és 123. sz.

147 Anjou V. 341. sz.

148 1352. okt. 25. — CD Hung. IX/2. 72. és 84. sz.

149 1353. máj. 14. — CD Croat. XII. 119. sz.

150 1354. márc. 20. — CD Croat. XII. 174. sz.

151 CD Croat. XII. 198. sz.

152 Engel, Archontológia I. 232. p.

153 Engel, Archontológia I. 252. p.

154 *Küküllői János:* Lajos király krónikája. In: Küküllői János: Lajos király krónikája. Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról. Ford.: Kristó Gyula. Bp., 2000. 13. p.

rálýnéi ajtónállómester, közben 1354-ben óbudai várnagy volt. Halálának időpontját 1358-ra valószínűsítik. Gyönyű nevű erősségük Győr megyében feküdt. Építését Tamásnak vagy fiának, Jánosnak tulajdonítják. I. Lajos király uralkodásának idején tették ide székhelyüket. István herceg szolgálatában 1353 előtt jelenik meg a királyi család bizalmát élvező Tamás. A herceg első szlavón hercegsége idején (1350) a körösi ispáni méltóságot töltötte be és körülbelül Ugali Pállal egyszerre távozott ebből a tisztségből; 1350 júliusa után már nincs adatunk működésére. Ugyanebben az évben a rojcsai ispáni tisztelet viselte. A két szlavón megye mellett megtartotta 1338-tól viselt ispáni címét Liptó megyében is; ott utoljára 1350 augusztusában találkozunk nevével. 1351-ben erdélyi vajda és Szolnok megye ispánja volt. Feleségének nevét nem ismerjük, a házasságból négy gyermek származott: János, Péter, Mihály és Margit. A gyerekek közül János futotta be a legnagyobb karriert: viselte a komáromi, győri, bakonyi és fejéri ispáni címeket, várnagya volt Csókakőnek, Cseszneknek, Vitánynak, Gesztesnek és Cserinek. 1372-ben Valkó várát kapja I. Lajostól, akinek ajtónállómestere is volt 1353–58 között. István 1350. augusztus 30-án kelt oklevelének valószínűleg szintén ő volt a relátora.¹⁵⁶

16. **Györkönyi Dezső, Iván fia** (Bikács nembeli): 1354. február 3-án a herceg udvarbírájaként és tárnokaként szerepel: *Desew filio Iwan iudice curie et thavarnico ducalis maiestatis*, később tárnokmesterként említik. Fia is a herceg udvarában szolgált.¹⁵⁷ 1354. március 8-án Dezsőnek és fiának, Ivánnak servienséről, Pálról olvashatunk.¹⁵⁸
17. **Györkönyi Iván, Dezső fia** (Bikács nembeli): István herceg pohárnokmestere, fia később tolnai alispán volt.¹⁵⁹
18. **István, Mihály fia**: 1349-ben István herceg egyik oklevelében hercegi udvari ifjúként bukkan fel és ugyanebben az oklevélben megbízatása szerint *homo ducis* is.¹⁶⁰ 1350-ben István első szlavón hercegsége idején Ozul várának várnagya volt.¹⁶¹ 1351-ben hercegi relátorként tűnik fel a neve.¹⁶² 1353–54-ben

¹⁵⁵ Névtelen, Geszta 56. p.

¹⁵⁶ DL 4165.

¹⁵⁷ 1354. febr. 3. — CD Croat. XII. 167. sz.; 1354. márc. 20. — CD Croat. XII. 175. sz.

¹⁵⁸ CD Croat. XII. 171. sz.

¹⁵⁹ 1354. márc. 8. — CD Croat. XII. 171. sz.; 1354. márc. 20. — CD Croat. XII. 175. sz.

¹⁶⁰ 1349. okt. 10. — CD Hung. IX/1. 367. sz.

¹⁶¹ CD Croat. XI. 449. sz.

¹⁶² DL 91422.

pedig tudjuk, hogy a herceg udvarában élt, hiszen egy esetben István a jelenlétében állított ki oklevelet.¹⁶³

19. **István, Miklós fia:** István herceg 1353. szeptember 16-án kelt oklevelében szerepel lehetséges hercegi kiküldöttként.¹⁶⁴
20. **István, Tamás fia:** István herceg halála után Margit hercegnő 1356. január 10-én kiadott oklevelében találkozunk a nevével először. Ekkor a hercegnő, a már István herceg életében is teljesített szolgálataiért, illetve azért, mert elkísérte urát a szerbek ellen vezetett királyi hadjáratra, az addig csak időlegesen bírt földjét örökadományba adta neki és családjának. A hercegnő abbéli reményét is kifejezte, hogy István őt is és fiát is még hosszú ideig fogja szolgálni.¹⁶⁵
21. **János lapicida:** 1352. január 16-án egy hercegi oklevél relátora, István udvarában csak ebben az egy esetben tűnik fel.¹⁶⁶ 1358-ban a visegrádi városbíró is így hívták,¹⁶⁷ 1365-ben pedig Lajos király adományozott neki érdemeiért egy házhelyet Budán.¹⁶⁸
22. **János, Fülöp fia:** István herceg udvarában udvari ifjú volt.¹⁶⁹ A család történetét 1350 előtt is ismerjük. Paris ispán 1311-ben birtokadományként kapta meg Jeseu és Tribuych nevű birtokokat.¹⁷⁰ 1313-ban és 1314-ben a zágrábi káptalan előtt esküdt nemesként szerepelt,¹⁷¹ 1327-ben pedig Szomszédvár várnagya lett.¹⁷² 1350. január 15-én kelt a zágrábi káptalan azon oklevele, melyben Paris fia Paris ispán végrendeletét olvashatjuk. A *comes* fia, Pasa felkereste a káptalan és azt kérte, hogy mivel apja nem képes megjelenni az egyházi testület előtt öregsége és gyengesége miatt (*propter imbecilitatem et debilitatem ac senectutem*) a káptalan küldjön ki hozzá valakit, aki rögzíti apja végakarátát (*votum seu testimonium*). A Lukács olvasókanonok által fel-

163 1354. jan. 7. — CD Croat. XII. 163. sz.

164 CD Croat. XII. 145. sz.

165 *ipsum Stephanum filium Thome serenissimo principi, domino Iohanii duci filio nostro karissimo et nobis in eadem fidelitate persistere et servicia fidelia exhibere in futurum* — CD Croat. XII. 239. sz.

166 CD Hung. IX/2. 70. sz.

167 CD Zichy III. 76. sz.

168 DF 208573. Később (1374) budai házát cladta Kanizsai István zágrábi püspöknek. — *Kumorovitz, Osztyályok, címek, rangok* 306. p.

169 Engel, *Archontológia* II. 480. p. Itt János tévesen Paris fiaként szerepel.

170 Anjou oklt. III. 124. sz.

171 Anjou oklt. III. 531. és 750. sz.

172 Anjou oklt. XI. 141. sz.

vett végrendelet tanúsága szerint Paris ispán lelke üdvéért egy lovat a zágrábi Szent Ferenc egyháznak hagyott, ahol teste is nyugodni fog. Az összes többi állatát kisebbik fiára, Pasára hagyta. Ez alól egy hároméves csikó képez csak kivételt, amelyet idősebbik fiának, Fülöpnek juttatta. Minden szolgáját is kisebbik fiának hagyta örökül, azzal a szolgálóval együtt, akit a korábban elhunyt felesége, Cecília asszony hagyományozott urára. Paris földjeinek nagy részét szintén Pasára hagyta. Fülöp két birtokot kapott apjától: Gyanföldét Körös megyében és Obrona-t Zágráb megyében. Ennek a két birtoknak az oklevelei is idősebb fiánál voltak, de apja arra is felszólította őt, hogy ha atyai áldást akar, a nála levő okleveleket ossza meg fivérével (*si suam benedictionem paternalem vellet habere, tunc ipsas litteras... ad manus communes traderet*). A családon belül 1350 előtt ellenségeskedés támadt a két fivér között, ennek köszönhető valószínűleg Fülöp szinte teljes kisemmizése is. Az apa meghagyta fiainak, hogy ha meg akarják valaha is egymással osztani birtokaikat, azt megtehetik, de ha nem, akkor mind a kettő bírja a végrendeletben számára juttatottat.¹⁷³ Fülöp és fia, János Obrua nevű földjüket 1354-ben a zágrábi Szent Ágoston remeterendnek adományozták, maguk, őseik és vérokonaik lelki üdvéért (*pro sue et parentum ac omnium progenitorum et consanguineorum suorum animarum remedio et salute*). A herceg erről szóló levele 1354. május 10-én kelt.¹⁷⁴ 1356-ban ismét találkozunk a családdal, amikor Paris fiai, Fülöp és Pasa I. Lajos király május 2-án Zágrábban kelt oklevelében szerepelnek, mint királyi emberek.¹⁷⁵

23. **János, Gergely fia:** István herceg kiküldöttjeként szerepel egy káptalan által lefolytatott vizsgálatban.¹⁷⁶
24. **János, György fia:** hercegi emberként szerepel egy határjárásnál, de a herceg és Hahót Miklós bán közös kiküldöttjeként.¹⁷⁷
25. **János, Pető(c) fia:** 1353-ban már körösi ispánként szerepel, ugyanakkor más vonatkozásban is találkozunk a nevével. 1353-ban az Atyinai család (Körös megye) oklevelének relátora, 1354 elején pedig a herceg jelenlétében állított

¹⁷³ 1350. jan. 15. — CD Croat. XI. 429. sz.

¹⁷⁴ CD Croat. XII. 179. sz.

¹⁷⁵ 1356. máj. 2. — CD Croat. XII. 260. sz. A végül Fülöp mellett eljáró káptalan május 17-én jelentett — CD Croat. XII. 265. sz. A család történetével kapcsolatban még több oklevelet is ismerünk, ezek adatai azonban nem illeszthetők be megnyugtatóan a családfába és a birtokok adatai közé.

¹⁷⁶ 1353. szept. 16. — CD Croat. XII. 145. sz.

¹⁷⁷ 1353. máj. 19. — CD Croat. XII. 122. sz.; 1353. máj. 25. — CD Croat. XII. 125. sz.

- ki oklevelet. Körösi ispáni méltóságát valószínűleg István herceg életében végig megtartotta.¹⁷⁸ Nem értünk egyet Engel Pál azon megállapításával, hogy a Szinyei családba tartozott, ugyanis ennek a családnak egyáltalán nincsen kötődése Szlavóniához, sem az ország egyéb déli területeihez.¹⁷⁹
26. **Kaztanychi Iván:** István herceg 1354. május 15-én kiadott oklevelének kiállítása a jelenlétében történt.¹⁸⁰
27. **Kaztanychi Pető:** István herceg 1354. május 15-én a jelenlétében állított ki oklevelet.¹⁸¹
28. **Köbli Miklós:** István herceg udvarában 1350-ben tűnik fel, mikor a zágrábi polgárok megerősítették meglévő kiváltságaikat a herceggel, a pecsét alatti relációs jegyzetben az ő neve található.¹⁸² Utána hosszú ideig nem hallunk róla, majd 1352-ben tűnik fel ismét, mint a herceg udvarbírája, tárnokmestere, ajtónállómestere és Szepes várának várnagya.¹⁸³ (Feltételezésünk szerint a szepesi ispáni tisztelet is viselte, a korábbi párhuzamoknak megfelelően, de adatunk erről nem maradt fenn.) Ebben az évben relátorként is találkozhatunk vele több esetben, például április 24-én.¹⁸⁴ 1352 után nem találjuk a hercegi szolgálatban, Zágrábba már nem követte urát. Mivel Köbli birtoka Abaúj megyében található, ezért feltételezhetjük, hogy csak Budán szolgálta a herceget. 1359-ben szatmári ispán lett.
29. **László, Teudus fia:** István herceg udvarában 1350-ben relátorként tűnt fel.¹⁸⁵
30. **Leontius, Beke fia:** István herceg udvarában udvari lovagként szolgált 1354-ben és ezért a hercegtől birtokadományt kapott.¹⁸⁶
31. **Mátyás pap:** István herceg aulájának olyan tagja, aki szintén csak egy esetben fordult elő.¹⁸⁷
32. **Megyericsei György, Mihály fia:** István herceg udvarában találjuk már 1350-ben, ekkor István herceg protonotariususa volt¹⁸⁸ és ebben a rangban a

178 Íspán: 1353. máj. 22. — *Sümeghy Dezső*: Sopron vármegye levéltárának oklevélgyűjteménye. Sopron, 1928. 26. sz.; 1354. febr. 3. — CD Croat. XII. 167. sz. Relátor: 1353. jún. 3. — CD Croat. XII. 129. sz. Jelen van az oklevél kiállításánál: 1354. jan. 7. — CD Croat. XII. 163. sz.

179 Engel, Archontológia I. 253. p.

180 CD Croat. XII. 181. sz.

181 CD Croat. XII. 181. sz.

182 1350. jún. 9. — CD Croat. XI. 465. sz.

183 CD Hung. IX/2. 70. sz.

184 Anjou V. 358. sz.

185 CD Croat. XI. 449. sz.

186 1354. ápr. 7. — DL 99423 és jún. 13. — DL 94424.

187 1353. dec. 8. — CD Croat. XII. 161. sz.

herceg zágrábi kancelláriáját vezette. 1353. január 14-én kiadott oklevelében I. Lajos király kápolnaispánja és titkos kancellárja, László még csak notariusként említi, és elmarasztalja, mert nem jelent meg Budán a fogott bírák előtt.¹⁸⁹ Lehetséges, hogy ebben az időpontban a herceg és kísérete már útban volt Zágráb felé és így nem lehet csodálkozni, hogy György Budán nem jelent meg bírái előtt. A herceg szolgálatában állva elnyerte az orbászi ispáni¹⁹⁰ és az orbászi várnagyi címet is.¹⁹¹ De mivel az oklevelek *datum per manus*-ában ezekben az időkben is folyamatosan szerepel a neve, ezért valószínű, hogy ezeket a birtokokat honorként bírta és ura mellett tartózkodott Zágrábban. A herceg szolgálatában részt vett bírói feladatok ellátásában is.¹⁹² Az 1353. május 8-án, Zágrábban tartott *generalis congregation* a herceg helyett (*vice nostre persone ad faciendam... congregationem*) volt jelen.¹⁹³ István herceg halála után valószínűleg elhagyta az udvart, megnősült és legközelebb 1358-ban feleségének, Katalin asszonynak az örökösödése esetében találkozunk a nevével.¹⁹⁴ Ebből a házasságból három lány született: Jacoba, Klára és Anna.¹⁹⁵

33. **Miklós, István fia:** István herceg lehetséges kiküldöttként szerepel a herceg pozsegai káptalannak címzett parancslevelében.¹⁹⁶
34. **Ostfi János, Domonkos bán fia** (Osli nembeli): Vatkai Dezső fiainak és feleségének birtokát részesíti a herceg különleges hercegi védelemben, és ennek az ügynek ő volt a relátora.¹⁹⁷
35. **Péter:** hercegi udvari ifjú és *homo ducis*. 1350. június 26-án kelt a bácsi káptalan Lajos királyhoz címzett oklevele, amelyből az István herceg nevében lefolytatott vizsgálatról kapunk képet.¹⁹⁸
36. **Péter, Liger(i)us fia:** a herceg kamaraispánja, ilyen minőségben 1353. szeptember 16-án, a zágrábi káptalannak Hahót Miklós bánhoz küldött levelében találkozhatunk nevével. Ekkor a káptalan arról tudósítja a bánt, hogy Mike

188 CD Croat. XI. 487. sz.

189 CD Croat. XII. 104. sz.

190 1353. márc. 10. – 1354. máj. 10. — CD Croat. XII. 107. és 179. sz.

191 1353. jún. 3. — CD Croat. XII. 129. sz.

192 CD Croat. XII. 171. sz.

193 *Sümeghy*, Sopron vármegye 26. sz.

194 CD Croat. XII. 408. sz.

195 1386. febr. 21. — CD Croat. XVII. 8. sz.

196 1353. szept. 16. — CD Croat. XII. 145. sz.

197 CD Croat. XI. 471. sz.

198 CD Croat. XI. 462. sz.

fia Mátyás tagadta az ellene felhozott vádat, miszerint Péter familiárisait megtámadta és kirabolta volna.¹⁹⁹ Polgári származású személyként vett részt a hercegi aula életében és irányította a gazdasági ügyeket. Egy testvéréről tudunk, Márkról, aki 1352-ben Zágráb bírása (*iudex civitatis Grecensis*²⁰⁰) volt. Péter 1355-ben tagja volt annak a követségnek, amely a Budán tartózkodó Margit hercegnőhöz utazott és kérte őt, hogy a város meglévő kiváltságait erősítse meg. A delegációban Ambrus bíró és Iván deák kapott helyet a volt kamaraispán mellett.²⁰¹ Arról nem tudunk, hogy Péter Margit hercegnő idején is betöltötte-e az István herceg alatt viselt tisztséget. Zágráb város idézőkönyve 1355-től kezdve maradt ránk, amelyben Péter nevével igen gyakran találkozhatunk. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy Péter pénzkölcsönzéssel foglalkozott; két esetben pedig zálogba is vett birtokot, amelyet a kölcsönzött összeg határnapig való megfizetése esetén adott vissza.²⁰² A bejegyzés szerint Péter mester, egykori bíró és Pulani Péter fia András földjeiket zálogba adták az egykori kamaraispán számára 44 illetve 26 forintért, amelyeket 15 napon belül ki kellett váltaniuk, különben a tulajdonjog teljes egészében Ligerius fiáé lesz. A második esetben 89 forint a váltáság összege.²⁰³ Más esetekben egyszerű pénzkölcsönről van szó, változatos összegekkel.²⁰⁴ Péter földbirtokos is volt, több ízben történik említés jobbágysairól is.²⁰⁵ 1355-ben pedig elérte a város legmagasabb tisztségét, bíró lett.²⁰⁶ Az 1350-es évek közepén több esetben tett tanúvallomást, adott ki ügyvédvalló levelet,²⁰⁷ több esetben szerepelt a káptalan előtt mint felperes vagy mint tanú.²⁰⁸ Vagyonára jellemző, hogy 1356-ban azt az épületet, ahol korábban lakott, palotának (*palacium*) nevezik. A telekkel együtt eladta azt még Antal bíró idején, most pedig az új tulajdonos, Éliás értékesítette 80 forintért.²⁰⁹ Péternek Péter nevű famulusával is találkozunk.²¹⁰ Antal bíróval a kapcsolata jó lehetett, mellette

199 CD Croat. XII. 144. sz.

200 Mon. civ. Zagr. I. 226. sz.

201 1355. márc. 1. — CD Croat. XII. 144. és 211. sz.

202 Mon. civ. Zagr. IV. 11. p.

203 Mon. civ. Zagr. IV. 100. p.

204 Mon. civ. Zagr. IV. 351. p.; uo. IV. 13. p.; uo. IV. 162. p.; uo. IV. 335. p.

205 1356. jún. 17. és 28. — Mon. civ. Zagr. IV. 55. és 58. p.

206 Mon. civ. Zagr. IV. 109. p.

207 Mon. civ. Zagr. IV. 15., 71., 76. p., illetve uo. 220. p.

208 Mon. civ. Zagr. IV. 55., 56., 58. p.

209 Mon. civ. Zagr. IV. 61. p.

210 Mon. civ. Zagr. IV. 4. p.

a város gazdasági ügyeit is intézhette, hiszen 1357-ben együtt tanúskodtak arról, hogy Antal bíróságának ideje alatt volt-e Zágrábnak tartozása vagy sem.²¹¹ A volt bíró 1360-ban hunyt el, de még életében végrendeletének végrehajtójává Pétert tette meg. A város plébánosa, Balázs és Crasinus nevű polgára tettek vallomást a káptalan előtt arról, hogy mivel Antal életében más-hogy rendelkezett, ezért ők lemondanak a végrendelet végrehajtásáról. A bíró fia, Márton fogta perbe ezért őket és Pétert is, de a per kimenetelét nem ismerjük.²¹² 1365 körül vele kapcsolatban a bejegyzések megszűnnek, ekkortájt hunyhatott el. Zágráb városának megbecsült polgára volt, a közösségnek tehető és tekintélyes tagja. Valószínűleg családja is a város vezető családjai közé tartozott, ugyanakkor családtagjairól, az egy testvérét kivéve, nincs tudomásunk.

37. **Pósafi Balázs** (Bár-Kalán nembeli): Leghamarabb 1343-ban találkozunk vele a királyi udvarban, ekkor udvari lovag. 1350-ben Sopron város lakói fordultak a herceghez azzal a panasszal, hogy őket az ispán akadályozza szabadságaikban. Ennek az ügynek Balázs volt a relátora.²¹³ 1351-ben mint aradi ispán, majd 1352-ben mint hercegi relátor működött.²¹⁴ 1353-ban udvari lovaként látjuk viszont.²¹⁵
38. **Szentjakabi Simonfi Tamás, László fia:** István herceg szolgálatában állt már ura gyermekkorában is, de először 1350-ben szerepel a neve a ránk maradt oklevelekben, amikor addigi szolgálataiért birtokadományt kapott a hercegtől.²¹⁶ Tamás ekkor az okicsi vár várnagya volt. Később, 1353-ban azért fordult Istvánhoz, hogy az 1350-ben kapott birtokát cseréljék el, mert az *in confinio dicti regni... Slavonie adeo existerent*, hogy lehetetlen békében birtokolni. A herceg teljesítette ezt a kérést és a Körös megyei Szentpéter birtokát adta helyette cserébe.²¹⁷ Tamás ekkor Medvevár várnagyaként szerepel, ezt a tisztséget oklevelekkel igazolhatóan 1353. május 28-án is viselte.²¹⁸ 1353. májusában más tisztségeket is betöltött — a herceg udvari ifjúja és gerzenicei ispán — s ezt a két tisztséget viselte utoljára május 28-án.²¹⁹

211 Mon. civ. Zagr. IV. 104. p.

212 Mon. civ. Zagr. IV. 174. p.

213 Hăzi, Sopron I/1. 156. sz.

214 DL 91422, illetve DL 83266.

215 DL 91457.

216 CD Croat. XI. 487. sz.

217 1353. ápr. 11. — CD Croat. XII. 113. sz.

218 CD Croat. XII. 128. sz.

219 1353. máj. 14. — CD Croat. XII. 119. és 128. sz.

1354-ben Szentjakabi Tamás (kő)kaproncai várnagyként tűnik fel az oklevelekben, ezek után semmi nyomát nem találjuk sem a herceg, sem pedig Margit hercegnő udvarában.²²⁰

39. **Tamás, János fia:** István herceg embereként szerepel 1353. szeptember 16-án, a pozsegai káptalannak címzett parancslevélben.²²¹
40. **Tót (Touth dictus) Pál:** István 1350. április 19-én kiadott oklevelének ő a relátora.²²²
41. **Wilyelmowi László:** István herceg nevelője (*instructor Stephani ducis, informator ducis Stephani, magister in scienciis primitivis*). A királyi család több ízben folyamodott a pápához László számára egyházi javadalmakért. Így 1343. május 7-én I. Lajos kérte arra VI. Kelemt, hogy a herceg nevelője számára, aki ekkor Prága egyházmegyei pap, esztergomi és győri kanonok, a váradi egyházban is fenntartson egy kanonoki javadalmat.²²³ Két évvel később, 1345-ben Erzsébet királynő írt Avignonba, hogy erdélyi kanonokságot kérjen László részére,²²⁴ majd 1347. január 25-én szintén az anyakirálynő folyamodott VI. Kelemenhez, hogy mindazokat a javakat, amiket Jakab bácsi prépost birt a pálos szerzetbe való belépése előtt, legkisebb fia nevelője számára elnyerje (Jakab zágrábi olvasókanonok, pécsi és titeli kanonok is volt).²²⁵ 1352 nyarán lemondott esztergomi és győri kanonoki javadalmáról,²²⁶ majd 1353 júniusában azért folyamodott a Szentszékhez, hogy a prágai egyházba nevezzék ki. Az eddigi javadalmaiban azonban a herceg nerói üldözése miatt (*propter Neronicam persecutionem [Stephani] ducis*) nem képes megmaradni.²²⁷ Mivel más forrásunk nem támasztja alá, hogy a herceg üldözött volna valakit környezetéből, ezért ezt a kitételt a volt nevelő sértettségének tulajdoníthatjuk.²²⁸ Tény az, hogy a hercegre vonatkozó oklevelés anyagban nem találjuk meg máshol a nevelő nevét. László további sorsáról nincsen információnk.

220 1354. jan. 7. — CD Croat. XII. 163. sz.

221 1353. szept. 16. és okt. 23. — CD Croat. XII. 145. és 154. sz.

222 Anjou V. 218. sz.

223 Reg. suppl. I. 17. sz.

224 Reg. suppl. I. 216. sz.

225 Reg. suppl. I. 351. sz.

226 Reg. suppl. I. 497. sz.

227 Reg. suppl. I. 15. sz.

228 Reg. suppl. II. 15. sz.

42. **Zemlini Ferenc:** István herceg káplánja volt. 1352. november 2-án fordult VI. Kelemen pápához a magyar herceg, hogy István számára a győri olvasókanonokságot kérje.²²⁹
43. **Znaimi János, Henrik fia:** István herceg káplánja volt. Ura VI. Ince pápához intézett kérvényében pozsonyi kanonoki javadalmat kért számára.²³⁰ Később hantai prépost, 1356-ban erről lemondva bosnyák olvasókanonok lett.²³¹

2.) István herceg alsóbb fokú méltóságviselőinek archontológiája

a.) Hercegi udvari lovag:

- András, György fia 1349. október 17. (CD Hung. IX/1. 367. sz.)
- Ardói Zoárdfi György 1351. január 5. (DL 38157)
- Atyinai János, Jakab fia 1353. június 3. (CD Croat. XII. 145. sz.)
- Leontius, Beke fia 1354. április 7. (DL 99423) és június 13. (DL 94424)

b.) Hercegi udvari ifjú

- István, Mihály fia 1349. október 17. (CD Hung. IX/1. 367. sz.)
- Péter 1350. június 26. (CD Croat. XI. 462. sz.)
- Szentjakabi Tamás 1353. április 11. (CD Croat. XII. 113. sz.) – 1353. május 28. (CD Croat. XII. 128. sz.)
- János, Fülöp fia 1354. május 10. (CD Croat. XII. 260. sz.)

c.) Ispánok

Arad:

- Pósafi Balázs 1351. január 26. (DL 91422)

Brassó:

- Bátori Miklós, Bereck fia 1351. október 18. (Székely oklt. I. 47. sz.)

²²⁹ Reg. suppl. I. 518. sz.

²³⁰ Reg. suppl. I. 41. sz.

²³¹ Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. Ed.: Josephus Lukesics. I–IV. Bp., 1896–1907. II. 164., 190., 165., 191. p.

Gerzence:

- Szentjakabi Tamás 1353. április 11. (CD Croat. XII. 113. sz.) – 1353. május 28. (CD Croat. XII. 128. sz.)

Körös:

- Gönyüi Tamás 1349. szeptember 8. (DL 103275) – 1350. július 15. (DL 102952)
- János, Pető(c) fia: 1353. május 22. (*Sümeghy*, Sopron vármegye 26. sz.) – 1354. augusztus 23. (DF 282335)

Liptó:

- Gönyüi Tamás 1349. szeptember 8. (DL 103275) – 1350. július 15. (DL 102952)

Marócsa:

- Benedek, Domonkos fia 1354. március 13. (CD Croat. XII. 231. sz.) – 1355. április 18. (CD Croat. XII. 218. sz.)

Orbász:

- Megyericsei György 1353. március 10. (CD Croat. XII. 107. sz.) – 1354. május 10. (CD Croat. XII. 179. sz.)

Rojcsa:

- Gönyüi Tamás 1350. július 4. (CD Croat. XVIII. 28. sz.)

Sáros:

- Doncsfi Miklós 1349. július 20. (DL 41112) – 1349. november 12. (Anjou V. 338. sz.)
- Doncsfi Miklós (másodszor) 1352. február 6. (DL 41178) – 1353. január 7. (DL 4326)

Szepes:

- Bálint 1349. augusztus 31. (DF 274644)

Szolnok:

- Gönyüi Tamás 1351. június 3. (Anjou V. 466. sz.)

Verőce:

- Gorbonoki István, Beke fia 1353. május 14. (CD Croat. XII. 119. sz.)

d.) Várnagyok

Csókakő:

- Gönyüi Tamás 1328. szeptember 21. (DF 257972) – 1355. március 18. (DL 64675)

Greben:

- Benedek, Domonkos fia 1354. március 13. (CD Croat. XII. 173. sz.) – 1355. június 2. (CD Croat. XIV. 444. sz.)

Hátszeg:

- Pósafi Balázs 1351. január 26. (DL 91422)

(Kő)kapronca:

- Szentjakabi Tamás 1354. január 7. (CD Croat. XII. 163. sz.)

Medvevár:

- Szentjakabi Tamás 1353. április 11. (CD Croat. XII. 113. sz.) – 1353. május 14. (CD Croat. XII. 119. sz.)

Nagykemlék:

- Benedek, Domonkos fia 1354. március 13. (CD Croat. XII. 173. sz.) – 1355. június 2. (CD Croat. XIV. 444. sz.)

Okics:

- Szentjakabi Tamás 1350. október 10. (CD Croat. XI. 487. sz.)

Orbász:

- Megyericsei György 1353. június 3. (CD Croat. XII. 129. sz.) – 1354. május 10. (CD Croat. XII. 179. sz.)

Ozul:

- István, Mihály fia 1350. április 7. (CD Croat. XI. 449. sz.)

Szepesvár:

- Bálint 1349. augusztus 31. (DF 274644)
- Köbly Miklós 1352. január 16. (CD Hung. IX/2. 70. sz.)

e.) Homo ducis

- András, György fia 1349. október 17. (CD Hung. IX/2. 367. sz.)
- Bajori Sinka, Beke fia 1352. október 25. – november 4. (CD Hung. IX/2. 72. és 84. sz.)
- Bertalan, Mátyás fia 1353. szeptember 16. (CD Croat. XII. 145. sz.)
- Gorbonoki István, Beke fia 1353. május 14. (CD Croat. XII. 119. sz.)
- István, Mihály fia 1349. október 10. (CD Hung. IX/2. 367. sz.)
- István, Miklós fia 1353. szeptember 16. (CD Croat. XII. 145. sz.)
- Jakab, János fia de Frichke 1352. október 25. (CD Hung. IX/2. 72. sz.)
- János lapicida 1352. január 16. (CD Hung. IX/2. 70. sz.)
- János, Gergely fia 1353. szeptember 16. (CD Croat. XII. 145. sz.) – 1353. május 25. (CD Croat. XII. 125. sz.)

- János, György fia 1353. május 19. (CD Croat. XII. 122. sz.) – 1353. május 25. (CD Croat. XII. 125. sz.)
- János, János fia de Dobovec 1353. május 14. és 21. (CD Croat. XII. 119. sz.)
- János, Pető(c) fia 1353. június 3. (CD Croat. XII. 129. sz.)
- Miklós, István fia 1353. szeptember 16. (CD Croat. XII. 145. sz.)
- Péter 1350. június 26. (CD Croat. XI. 462. sz.)
- Tamás, János fia 1353. szeptember 16. – október 2. (CD Croat. XII. 145. és 154. sz.)

f.) Relátorok

- Bátori Miklós, Bereck fia 1349. november 5. (Anjou V. 192. sz.)
- Gönyüi Tamás 1350. augusztus 30. (DL 4165)
- István, Mihály fia 1351. január 26. (DL 91422)
- János, Pető(c) fia 1353. június 3. (CD Croat. XII. 129. sz.)
- Köbly Miklós 1350. június 9. (CD Croat. XI. 465. sz.)
- László, Teudus fia 1350. április 7. (CD Croat. XI. 449. sz.)
- Mátyás pap 1353. december 8. (CD Croat. XII. 161. sz.)
- Ostfi János 1350. augusztus 27. (CD Croat. XI. 471. sz.)
- Pósaft Balázs 1350. augusztus 12. (Házi, Sopron I/1. 156. sz.) – 1352. augusztus 31. (DL 83266)
- Touth (dictus) Pál 1350. április 19. (Anjou V. 218. sz.)

g.) Káplán

- Znaimi János, Henrik fia: 1354. (Reg. suppl. I. 91. sz.)
- Zemlini Ferenc. 1352. november 2. (Reg. suppl. I. 518. sz.)

